



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



ÅRSSKRIFT 2014

1811

1864

1906-84

1944

2013

**HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN**

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2014

Redaktion:
Else Egholm
Lisbet Tiedemann

Billedredaktion:
Else Egholm
Erik J. Hansen

Foto:
Hvor intet andet er angivet, er fotografierne
fra lokalhistorisk arkiv.

Omslag: Årstal relaterende til de forskellige artikler
Omslagets bagside: Præstegården i Adsbøl i nyere tid

Indeholder data fra Geodatastyrelsen, DTK/Preussiske
målebordsblade, oktober 2014



*Håndtegnet postkort fra 1. verdenskrig.
Tegnet af Jes Peter Larsen, Bojskovskov*

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2014

Indhold

1864 – 2014	5
<i>Af Else Egholm</i>	
Mindehøjtideligheden for 70-års dagen for Oberst Svend Paludan-Müllers død	28
<i>Af Holger Jacobsen</i>	
Theophil Pastwa	33
<i>Af Else Egholm</i>	
En gårdhandel og en aftægtskontrakt i Kværs år 1811	45
<i>Af Gerd Conradsen</i>	
Årets gang.....	51
<i>Af Else Egholm</i>	
Foreningens beretning	59
<i>Af Bodil Gregersen</i>	
Beretning fra arkivet.....	63
<i>Af Else Egholm</i>	
Bestyrelsen.....	65
Indholdsfortegnelse 1975-2013	66

1864 – 2014

150 år er gået, siden anden slesvigske krig fandt sted. I Historisk Forenings årsskrift for 1989 bragte Poul Andersen en artikel med øjenvidners erindringer om krigens forløb.

I årsskriftet for 2014 bringer vi et sammendrag af pastorinde Augusta Ida Gads dagbogsoptegnelser fra 1864.

Til grund for det følgende ligger en artikel i Personalhistorisk Tidsskrift 75. årgang fra 1955, skrevet af Bjørn Korerup. Artiklens titel er ”En Sønderjydsk Præstegaard i 1864”



Paster Henrik Gad og hustru Ida Gad, ca. 1860

Augusta Ida Gads mand, Henrik Georg Clausen Gad (1825 – 1886), var den 26. juni 1862 blevet udnævnt til sognepræst i Adsbøl og Gråsten i Sønderborg Provsti. Halvandet år senere kom krigen, som på afgørende måde forandrede forholdene i familiens tilværelse.

Deres fredelige hjem i Adsbøl oplevede en række besættelser af fremmede tropper, der huserede slemt og voldte dem store tab.



Præstegården i Adsbøl, ca. 1925

Augusta Ida Gad født Tvermoes (1835 – 1908) havde under disse dages besværligheder, byrder og hede, alligevel styrke til at nedskrive, hvad hun oplevede dag for dag. Beretningen er en række breve skrevet i dagbogsform til hendes mor, Clavdine Frederikke Tvermoes, der boede i København. Brevene omfatter tiden fra 9. februar til 26. juli 1864.

Bjørn Kernerup omtaler i sit forord fru Gad som en arbejdsglad, varmhjertet, patriotisk sindet og utrættelig præstekone, der i sin virksomme næstekærlighed fremstår som en af hverdagslivets heltinder. Han skriver: ”Skønt hendes Skildring er baaret af varm Følelse, undertiden stærk Harme, er den uden ethvert Præg af Sentimentalitet, ægte, ærlig, naturlig i Tonen. I al sin Ukunstlethed giver den et gribende Indtryk af, hvor tung en Byrde der i Krigens Dage kunde komme til at hvile paa et sønderjydsk Præstehjem.”

Ida Gads første brev til moderen:

”Ons. Morg. D. 9 Februar 1864.

Min kjære Moder, naar du faaer dette Brev, veed jeg ikke, men i ethvert Tilfælde vil jeg skrive, ti saa er det parat, naar der er Leilighed, og disse Breve vilde jeg gjerne bede dig gjemme til mig igjen.



Tilbagetoget fra Dannevirke, efter Niels Simonsens maleri

Løverdag Eftermiddag d. 6 Februar begyndte vor besværlige og sørgelige Tid, da vi fik sikker Underretning om, at vore Krigere havde forladt Skandserne og var paa Veien til Sønderborg. I det Minut da brød Taarerne frem af Sorg over, at vor lille tapre Hær saa hurtig og for os uventet havde opgivet Dannevirke, hvortil vi knyttede saa overordentlige Forhaabninger, men til at sørge var der jo ikke Tid, Henrik gik ind til Graasteen, og jeg maatte rømme det nederste Gjæsteværelse, hvor vi sov, og faae 2 Senge sat der, taget Lægget af Spisestuen, og flyttet Sovesophaen derind, saa havde jeg Plads til 3 Officere, og paa Loftet, hvor Moder sov i Sommer, til Een endnu. Anna og Marie med Viggo (*Anna og Marie, tjenestepiger i præstegården. Viggo Gad, Ida og Henriks søn, 1863 – 1929*) kom ind i den lille Stue, og Forældrene med tre smaae Senge i det Større Børnekammer.

Derpaa gik jeg over i Henriks gamle Stue, og der fik jeg redt godt op til 4 Menige ved Hjælp af Halm, Hømadratser, Lagener og Tæpper; da Alt det var ordnet, kunde jeg jo næsten ikke staae paa mine Been deels af legemlig Anstrengelse og deels af Sindsbevægelse, og seent kom vi til Sengs for at blive banket op henved Kl. 2. Henrik var i et Nu ude af Sengen og lukkede op for en enkelt Mand, Underlæge Lütken,

som i Mørke havde lidt meget ved at finde Vei til Præstegaarden og var gruelig forkommen, han meldte en Dyr læge Petersen, 4 Menige og 10 Heste. Vi skaffede dem hurtig god stærk Kaffe, deres Værelse varmt, Dunke i Sengene, og glad var jeg over, at vi havde Plads i jorden til dem, og at jeg strax havde sørget for at være forsynet med brændt Kaffe og Brød.

Disse Mennesker havde ikke været af Klæderne i 6 Dage og vare medtagne, de kunde nu sove fra 4 til 9, og ligesaa de Meenige, som imidlertid kom klattende, een for een, og Henrik maatte endog op i Kroen, da Alt var hvidt af Snee, saa de ikke kunde finde Vei. I Vognskuret blev der rømmet til Hestene. Om Morgenen fik jeg da endelig efter et godt Morgen Maaltid mine Gjæster på Benene igjen, og H. kjørte ind til Graasteen for at døbe to Børn, men i Kirkerne lod han Degnene læse. Anna kjørte med ind for at skaffe mig Kjød; imidlertid drog nu Militair forbi bestandig, Veien var kulsort, saa kom en Dragon og tre Mand ridende ind i Gaarden, hvor jeg gik ud i den ½ [Alen] høie Snee for at høre Beskeed, og det var blot en Bøn om at maatte komme under Tag, medens de forede Heste, de vare saa forkomne af det grulige Veir, saa gik jeg omkring for at see, hvor der var Plads, i Stalden var der fuldt, i Vognskuret ogsaa, men saa fik jeg dem ind i Tærskeloen og sagde, at saa kunde Folkene komme ind i Kjøkkenet. Der bleve de bispiste og varmede, og Een af dem takkede mig saa inderlig, at jeg maatte vide, hvor han var fra, og da jeg hørte, at det var en Sjællænder, saa tænkte jeg, at det havde jeg heller aldrig kunnet vente af en Slesviger.

Nu kom Poul (*præstegårdens kusk*) hjem med Vognen, Præsten og Anna vare staaede af, da Vognen ikke kunde komme igjennem. Anna kom først hjem dyng vaad og aldeles forkuet af at blive skubbet i Grøften og ved at være Vidne til al den Nød og Jammer, i Graasteen var der forlænge siden udspist, Folkene kunde Intet faae, de kunde næsten ikke slæbe dem af sted, og een havde bedt hende dog at være saa barmhjertig at bære hans Gevær, og Anna rysted endnu, da hun kom hjem over at havde gaet med det ladte Gevær, da det tilmed var saa grulig glat, at Heste og Mennesker styrtede over hinanden. Nu lavede

vi i en Fart store Spande med varmt Øl og Caffepunsch, sort Kaffe med Sukker og Brændevin og store Kurve med Smørbrød, og dermed gik Anna og jeg op ved Veien, og skjøndt det jo kun var en Draabe i Havet, saa vederkvægede vi dog Mange og fik saa mange "Tak tusind Tak", af de dødtrætte Mennesker, og vi agtede ikke paa Storm, Sneefog eller vaade Been, men blev saalænge, vi havde noget i Huset, til Slutningen bar Poul en af vore store Malkespande op, men saa kunde vi ikke mere og skyndte os bort med vore tomme Kurve og Spande, da det ikke var mulig at udholde de længselsfulde Blikke, naar vi Intet mere havde at give. Jeg havde jo strax, da jeg hørte om Tilbagetøget, sat Malkepigen til at brygge en Tønde Øl, men lidt maatte jeg jo gjemme til den Indquartering, som maatte [komme] den næste Nat.



○ Præstegården i Adsbøl

Henrik var kommet os til Undsætning ved Udskjækningen, da det skulle gaae saa hastig for ikke at sinke dem i Tøget. Men det var et sørgeligt Tog at see disse forkomne, dødtrætte Mennesker gaae fremad til videre Anstregelser, og gale i Hovederne vare de, thi de meente Alle, at de kunne have slaes længere, og nu maatte de gaae bort og lade Fjenden gaae dem i Hælene, og ofte tilsætte Kanoner og Bagage, da Hestene styrtede.

Kl. var nu 1, saa fik vi os en Mundfuld Mad, og træt var jeg, og vilde lige lægge mig et Øieblik på Sophaen, saa sagde H., at nu kom

en Officeer og en Dragon ridende ind; det var Carl (*Fru Gads fætter, Carl Madsenius Wilhelm Tvermoes*), som vilde staae af Hesten og lade Dragonen ride med den ind til Sønderborg, hvis han kunde faae en Vogn at kjøre derind lidt senere. Han saae saa vaad, træt og angreben ud, at vi blot bad ham staae af, thi vi tænkte: kommer Tid, kommer Raad, thi skjøndt vi kun i yderste Tilfælde vilde lade vore egne Heste gaae, saa maatte vi dog have gjort det, hvis ikke Tilfældet havde hjulpet os.

Carl kunde næsten ikke hænge sammen af Anstrengelse, og i mange Timer havde han siddet til Hest. Han fik tørre Strømper paa, blev vadsket og kom saa ind i Dagligstuen, hvor jeg havde Karbonade og Kartoffler til ham og Kaffe. Det hjalp paa ham, men han var saa søvnig, at han næsten ikke kunde holde sine Øjne oppe, men sove turde han ikke, han skulde jo til Sønderborg. Nu kom 3 unge Officerer med Oppassere ind i Forstuen og bad om, at de her maatte vente, til de fik en Vogn fat, de kunde ikke gaae mere, de haltede og humpede, og kom jo ind i vor varme Spisestue, med samt en deilig stor Hund, som smed sig lige som Herren, hvor den først fandt et Sted. Nu kunde Carl kjøre med dem. Nu atter skjænkede jeg på Kaffekanden, og hvad Huset formaaede, i det Øieblik Ost, en tyk Spegepølse, Speilæg, Brød og Smør, det fik de, og Hother (*sønnen Hother Clausen Gad, 1857-1886*) havde hørt, hvor glade de vare over det lille Maaltid. Nu kjørte disse 4 og Hunden af sted Kl. 4, og saa begyndte vi at rydde lidt op og pakke Sølvtoi og nogle fine Duge ind, som jeg i en stor Kuffert fik ind i vort Sovekammer. Saa kom Henrik med Dct. Mueffelmann, 21 Bataillon skulde ligge over her, og hos os skulde ligge i Qvarteer Muef. med Underlæge, Oberstlieutenant Nielsen, Major Saaby, Lieutenant Roving og en Stabshornblæser, disses Ordonnantser og 36 Menige tilligemed Rygtet om Tydskerne 1 Miil herfra. Til 4 Mennesker veed Du jo, hvorledes jeg havde Plads, og til Ostl. Nielsen fik jeg Hothers Seng sat ind i H.s Stue. Alt gjort saa net som mulig med Vadskertøi og godt Sengetøi. Vi toge jo af vore egne Senge og i Strygestuen til Stabshornblæseren paa Gulvet men med Madratser. Saa var de der i samme Øieblik, vaade, trætte, sultne, søvnige, ærgerlige, og bade om Kaffe, som de slugte, navnlig Nielsen

2 store Kopper ud i eet Drag, og saa bade Rovsing og Nielsen, om de strax maatte gaae til sengs. N. klædte sig heelt af og bad saa om at faae lidt Mad ind om Aftenen. Men, kjære Moder, tænk dig 36 sultne Mænd, som blot længtes efter Mad og saa hen at sove. En Side Flæsk blev stegt, 8 store Gryder Kartofler og Brød bleve de bespiste med, 12 ad Gangen og saa iseng, det vil sige hele H.s Stue fyldt med Halm og Kapper over dem.

Nu til Officerernes Aftensbord. Jeg havde netop en plukket Gaas hængende, som jeg strax havde sat Kokkepigen til at tage ud, og stege, og den med varme Kartofler og vor gode Rødviin bragte Gemyt i Alle, og Rovsing havde Henrik endelig faaet vækket, thi jeg havde underrettet ham om Gaasens Ankomst, og da jeg vidste, at han laae med Klæderne paa, var jeg gaaget ind til ham, men alle mine Kaldelser formaaede Intet. Det smagte dem. Og man kunde sige, at de nød Øieblikket, vare varme og glædede dem saa ubeskrivelig til deres Senge, thi naar de i mange Nætter ikke havde haft Ro, saa kan de nok glæde dem til afklædte at gaae til sengs. Flere havde faaet deres vaade lange Støvler af, saa kommer der Ordre, at nu skal de af sted strax. Forposterne kan ikke holde sig, og Tydskerne nærmede sig meer og meer.

Hvor bleve de dog fortvivlede, de arme Mennesker. De Gamle inde i sengene bandte og skjændte, og Alle hylede over deres Senge. Saa blev jo alt det stakkels Mandskab blæst ud, og i den meest fygende Snee maatte vi sige dem Farvel, og dog var det blandede Følelser, hvormed vi saae dem drage bort, thi det gjorde os jo inderlig ondt for dem, men på den anden Side bleve vi saa fri for Kamp her, og det var jo en stor Beroligelse for os.

Bestemmelsen var, at Anna skulde have bragt Drengene over i Mandags fra Sønderborg, da vi havde faaet Underretning om Dampskibets Afgang, men nu var det jo forhindret, og Hother laae i Timer og sang for Ellen (*datteren, Ellen Gad, 1862 – 1925*) den første Nat, vi vare oppe, og de ere jo strax gode Venner med Alle, saa med Guds Bistand skal det nok gaae godt med os Alle.

Da nu de sidste Folk vare borte, så begyndte vi at laase, Skabe og Alt, af og pakkede en Deel Flæsk ned i en Kasse, fik ryddet nogenlunde op, thi der var jo tilsjadsket overalt, for at det ikke skulle see alt for galt ud til Tydskernes Ankomst. Kl. 12 gik vi til sengs for at tage, hvad Søvn vi kunne faae, og takkede Gud for den rolige Nat og Hvile, vi havde faaet, og Alt var roligt. Nu fik vi gjort bedre i Orden rundt om, og ventede Preusserne hvert Øieblik. Henrik gik ind til Graasteen og hørte der, at der kun havde været en tydsk Patroullie i Ringenæs, saa der kom vist ingen i Nat; Poul var borte med Havre til Sønderborg, commanderet dertil, og vi vare uden Brød, uden Smør, og Intet var at faae i Byen.

Altsaa, jo længere de vente, desto bedre for os, men i dag komme de dog vist. Poul kom til vor store Glæde hjem i Nat, mange komme ikke hjem, de beholde dem til Pligtkjørsler, og Poul fortalte, at alle Dübbelbys Beboere ere borte, og Byen fyldt med Militair, og i Sønderborg og rundt om aldeles udspist. Mueffelmann gav mig en Krukke Smør, da han var her, som han havde med fra Flensborg, men da de skulde bort igjen, beholdt jeg kun, hvad der var på Assietten, og gav ham det igjen, og al vor Fløde til Kjerning blev jo taget. Derfor er det en stor Gevinst for os, at det varer lidt.

Alt endnu roligt, de forskjellige Forposter sees at ride omkring, vi gik rolige iseng, da det fygede saa stærkt, at vi ansaae det for umulig, at Tydskerne vilde vove dem fra Ringenæs; men Kl. 3 sprang H op, og jeg bad ham høre, hvem det var, thi jeg kunne godt blive liggende, hvis det var 1 eller 2 Officere, thi saa kunde Anna godt give dem Kaffe, men da jeg fik Bud, at det var 4 Officere og 160 Mand, Preussere, skulde indquarteres her var jeg naturligvis ikke seen, og med klapprende Tænder og rystende Haand fik jeg Lys tændt, thi det var jo første Gang, at jeg saae Fjenden.

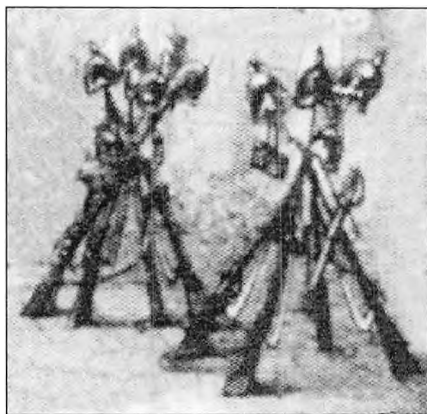
Nu følger så Ida Gads optegnelser om de preussiske troppers ankomst og opførsel. Da de omfatter tiden fra 10. februar til 26. juli 1864 vil det være for omstændeligt at bringe dem i deres fulde længde, så vi (redaktionen), har tilladt os at bringe uddrag af dem.

Idet jeg aabnede Dagligstuedøren, vrimlede der af Militair, og kun med megen Møie lykkedes det mig at komme ind i Spisekammeret, thi Kjøkkenet var uigjennemtrængeligt. Imidlertid fik jeg Anna, min tro Støtte, fat, og i Spisekammeret raadsloge vi da sammen, thi Mette Marie (*en af præstegårdens piger*) gik aldeles fra Alt og var daanfærdig, og op ad Dagen gik hun ogsaa til sengs. Oppe i Bagerhuset havde vi lagt Brød, der skulde bages, saa der kunde vi ikke lade Soldaterne koge, der maatte altsaa blive i Kjøkkenet, saamange som der kunde være ad Gangen, og hver løb med sine Kasseroler med Kaffebonner, som de først havde malt paa vor Kaffemølle eller stødt i Mortere, den blev kogt i en Smule Mælk i Grumset, og saaledes blev den kogt og drukket. Officerene forlangte Kaffe og Brød og Ild og Lys, kort – Alt

Det gjaldt om at samle sig, tale tydsk, saa de kunde forstaae os, være høflige og befale sig i Guds Haand. De høiere Officere vare meget høflige og spurgte, om jeg var en Fräulein her, og hilste meget galant, og til dem henvendte vi os, naar det blev alt for broget; de bleve hele Dagen og spiste og forlangte uophørlig, men da det var 2 Baroner (*zweimal aus Adel, sagde Tjeneren*), og de lode saa overordentlig flotte, saa tænkte jeg, at saa betaler de naturligviis ordentlig, hvad de faar, og gjorde mig Umage for, at Alt var rigtig godt. De bade Henrik lade Poul tage Adskilligt med fra Flensborg, han var nemlig kjørt ind med sårede Preussere, da Forposterne stadig kjæmpede, og endnu have vi ikke faaet ham hjem, blot han snart kommer, og de ikke beholder ham til Kjørsel; saasom 100 Østers, 4 Pund fineste Chokolade, Haarolie og meget mere, men det faldt os ikke ind at være mistroiske, men da vi nu idag faaer at vide, at de reise Kl. 5, saa spurgte H. Hauptmanden, om hvor han skulde sende disse Ting hen, men han fik det Svar, at det kunde jo hans Efterfølgere faae, og saa gav han os udendvidre den halve Betaling af, hvad vi havde isinde efter vor Beregning at forlange. Nu havde de spiist udi Et, og havde Intet medbragt selv, saa det var jo ærgerlig, men det var dog ikke det Værste.

De Menige husere jo forfærdelig hele Onsdagen hos os; da Bagningen var overstaaet, kom nogle op at koge der og nogle i Gaarden ved et stort Baal, og da jeg skulde lave Middag til Officerene, saa fik jeg

ved Hauptmandens Hjælp lidt Luft i Kjøkkenet. Soldaterne havde selv Kjød, og det blev behandlet med megen Svinerie. Da det blev Aften, blev det nu reent galt, Folkene laae i 9 forskjellige Rum, tog, hvad de kunde faae, og hvert Sted et Lys, og først seent fik vi dem til Ro.



Det er et underligt Syn med alle de opstillede Geværer i Gaarden og grulig oprørende at høre dem tale om, hvorledes die Dänen laufen, saasnart de see dem; forresten ere det høie smukke Folk og fiint klædt. Henad den Tid, da de skulde bort, vare de saa lystige og kaade ude i Gaarden, og da de havde fundet en Madpose fra de Danske, saa hissede de den op på vor Flagstang, men H. gik øieblikkelig ud og imponerede dem ved aldeles rolig at tage den ned med Snoren ved og sagde: ja, at han nok selv skulde sørge for, hvad der skulde hisses på *hans* Flagstang. Nu begyndte der at marschere andre Folk oppe paa Chausséen, som vor Indqvartering hilsede med Hurra og Jubelsang, vi længtes jo kun efter det Øieblik, da de skulde afmarschere for at gjøre i stand til de Næste, men vore gik ikke, førend Afløsningen var kommen, og i det sidste Øieblik, da de stillede i Gaarden, opdagede vi, at de vare brudte ind i Kjælderne og der havde taget 4½ god Ost, 20 Flasker Kornbrændeviin og 10 Flasker Rødviin, men heldigviis ikke havde haft tid til at undersøge de 2 Kasser, der stode tilslaaede.

Heraf vare de altsaa saa glade. H. meldte det strax til Obersten, og i dag har der været en Officeer for at forespørge om, hvormeget der var borte, og betale de Ting fra Flensborg, saa vi havde dog maaskee det for vor gode Behandling af dem.

Torsdag den 11. februar skriver Ida Gad:

Vor nye Indkvartering er atter Staben, men kun 4 Officerere og 30 Mand og 18 Heste, saa det er en stor Lettelse i dag, men Officerene give Anna og mig megen Ærgrelse, og navnlig nu i dette Øieblik, da de forlangte en fiin Ost, thi i saadant et fiint Huus var der nok Andet.

Løverdag.

I dag er her roligt, endnu er her de samme Folk. Officerene er de største Svin, man kan tænke sig, sidde med raat Kjød på Bordet, mit gode Spisebord uden Dug paa, og vise dem i enhver Henseende saaledes, at jeg ærgrer mig ganske forfærdeligt.

Længere nede i beretningen:

Børnene have det godt, men dog ikke saaledes, som hvis de havde været i Kjøbenhavn. Viggo kun mærker Intet; blot Ellen ikke faaer Kighoste. Tiden sniger sig, ved Alt, hvad man oplever, saa langsomt; jeg synes det er Maaneder, siden det danske Militair var her. Man siger, at Preussernes Geværer ere noget bedre end Vore, og at de kan lade bagfra og dobbelt saa hurtigt.

Eftermiddag:

H. er kommet fra Graasteen, hvor Tilstanden er grulig, Herredsfogeden er sengeliggende og Huusfogden reent ude af sig selv. Flere Præster ere transporterede bort, saasom Mørk Hansen, og Rotte (Roth) mødte H. på hjemmevejen med en Soldat, men da de vilde tale sammen, sagde Soldaten: "vorwärts!" Vi ere ikke hyggelige til mode, H. har viist mig, hvor han gjemte vort lille Pengeforraad, i Tilfælde af, at han skulde blive afhentet, men i dette Øieblik har en Officer nu sagt, at han blev i Ro, nu faae vi see. Det vil unegteligt være haardt at see ham drage bort.

Søndag 14. Februar:

Alt stille, man fatter ikke, at det er Søndag, vi have kun hørt om en Proclamation, at enhver, der bliver mistænkt for Spionerie, bliver stillet for Krigsret og skudt. Derfor gaer H. ei til Graasteen mere, og den største Forsigtighed iagttager han i enhver Retning, men vi ere at betragte som Fanger i vort eget Huus.

Torsdag d. 18. Februar:

I morges kjørte Poul til Flensborg for Majoren, thi H. har faaet den udmærkede Maneer, saasart at den nye Major eller Oberst kommer, så stiller han galant Heste og Vogn til hans Disposition, hvilket han betragter som en Artighed, og naar saa, som igaar, kommer Bud efter hans Heste, Vogn og Kudsk i 8 Dage, saa svarer han, at Staben har hans Vogn.



I Formiddag, da der var saa rolig i Huset, vilde H. gaae ned i Kjælderen og see, hvordan der saae ud, men da han kom nær var Hængelaasen atter oppe, og ved nærmere Undersøgelse den ene Kasse med Viin aldeles tømt, men Straaet pakket ned, og Laaget slaet paa, og den anden Kasse var der vel en 20 Flasker borte af. I dette gamle Huus holder Dørene heller ikke ordentlig, ved et ordentlig Tryk brydes de op. Nu løb vi jo i Hast med de stakkels Flasker, som vare tilovers, og tænkte med Sørgmodighed paa den deilige Viin, som vi jo saadan sparede paa.

Tirsdag 23. Februar:

Birds (*Formentlig den engelske konsul F.C. Bird i Flensborg*) have været så venlige at tilbyde os at tage Hother og Aage (*sønnen Aage Gad 1859- 1932*) ind til dem, hvad der er meget fristende for mig at tage imod, men H. synes, at det er for megen Uleilighed for Fremmede, da det jo kan vare længe.

I morgen skal vi atter skifte, jeg har foresat mig at bide Hovedet af al Skam og sende en Regning ind til alt det Kram for Smør, Sukker, Fløde, The og Alt, hvad de have faaet hos mig, thi ellers reise de uden videre. Nu faae vi see, hvordan det gaaer, thi jeg har dog for 10 rd. Udlæg hver Uge foruden mangfoldige Ting, og det er rasende ærgerligt, da de Mennesker jo have høie Gager.

Torsdag 25. Februar:

Jeg blev da sparet min Uleilighed ved, at Tjenerne kom ind og spurgte, hvor meget de vare skyldige, og den næste Indkvartering var Major Hübner med Tilbehør, som foer os i møde og udtrykte sin mageløse Glæde over atter at være kommen tilbage til os, trykkede mig i begge Hænder og klappede os, kort sagt, var henrykt, hvilket blev udtrykt med tysk Veltalenhed.

Igaar kom her én af vore D. Soldater, som strax havde strakt Gevær og var blevet fanget, og der hørte jeg selv, hvorledes han blev frigivet og fik Lov til strax at reise hjem. Hvor er det dog en Ulykke for vor Armée, at den ikke kan stole paa alle de Holstenere og Slesvigere, og navnlig naar de vide, at de blot behøve at give dem til fange for derved at blive fri. Saa sige Preusserne: "die armen Menschen"

Søndag d. 29. Februar:

Det er rigtig gaaet godt med disse Mennesker, som nu forlod os i dag, de have daglig udtrykt deres Tilfredshed i alle Retninger, men meest holdt de dog af den russiske Maskine til Grog og den store "dänische" Lampe, jeg har nemlig faaet min Moderateurlampe omgjort til Petroleum, og den lyser saa udmærket.

7. Marts:

Det er længe siden, at jeg har haft mit Papir fremme, men deels har jeg haft endnu mere at bestille, da Kokkepigen har forladt os, vred over, at jeg vilde have, at hun og Malkepigen skulde sove oppe i Strygestuen, de vilde blive liggende i den lille Børnestue, hvor vi i de første Nætter havde lagt dem paa Gulvet, men nu, da det drager i Længden, ansaae jeg det for skadelig for Wiggo at ligge i det beklumrede Værelse; og deels blive vi saaledes ærgrede, fra vi staae op, til vi gaae iseng, at det er umulig at samle det skriftlig.

Jeg bragte Hother igaar ind til Birds og bad dem melde ham i Skole. De toge saa kjærligt imod mig, og det gjorde saa godt at sætte sig ned og spise, uden at Maden er forgiftet af Haan og Ydmygelser.

Hother lovede mig, "at han vilde være saa artig, som det var ham mulig", og jeg veed intet Huus, jeg hellere seer ham i end hos Birds, og Fru Bird lovede ganske at vilde betragte ham som sit Barn, og hvis de kom til at reise til Kjøbenhavn, da at tage ham med og aflevere ham på Kulturvet. (*Hvor Ida Gads mor boede*)

15. Marts:

Hvilken mageløs Dag vi have haft i dag! Imorges reiste Officerene med nogle Menige, saa vi beholdt kun 13 Soldater, som have god Plads at koge i Vadskerkamret paa Trefoden, saa vi have næsten ikke mærket dem. Jeg skylder min gode Conduite imorges, at jeg fik 8 Rd, som jeg har leveret i Smør og Sukker. Den ene Officeer, en Hauptmann, var nemlig taget væk igaar Aftes uden at spørge, om han skyldte noget, og uden "Farvel", og i morges gik Tjeneren og pakkede ind for sin Major, og da vi spurgte om, hvor han var, svarede han, at hans Herre kom snart igjen; det blev Anna og mig lidt mistænkeligt, da Kufferterne kom på en Vogn, og saa sagde ogsaa en Underofficeer, at Major Henderwirk kom ikke tilbage mere.

Gal på ham var jeg i Forveien, da det var ham, som havde skaaret Baandene af Pudevaarene den foregaaende Nat, og været uforskammet over, at vi ingen Æg havde i Huset, saa da Tjeneren kom for at hente 2 p. Oxekjød, Kaffebønner og andet, som Majoren og Adjudant

skulde have haft, hvis de vare blevne her, saa nægtede jeg at udlevere det, idet jeg sagde, at Majoren havde ikke betalt, hvad han havde forlangt, saa jeg beholdt disse Fødemidler. Soldaten blev forbløffet og gik ud og hentede sin Underofficer, som da høflig bad mig skrive en Regning for Major og Adjudant, hvilket jeg saa gjorde, qviterede og fik saa mine 8 Rd, hvorpaa jeg udleverede Sagerne.

Man bliver vant til Forholdene, og du seer, at jeg ikke er saa for-knytt af mig.

Fru Ida Gad fortæller om de mange indkvarteringer, og de forskellige folk der ikke rigtig kender forskel på dit og mit. Sommetider må hun "stjæle" sine egne ting rundt om, for selvom hun beder om dem, får hun dem ikke. Hun fortæller, at hendes mand har haft et par begravelser og dåbshandlinger, men ikke har kunnet forrette dem fra kirkerne.

Den 21. marts er indkvarteringen steget til over 100 personer, der er Polakker, Preussere, Westfahlere og Brandenburgere. Hun klager den 22. marts over, at der er så propfyldt i køkkenet, og at der stjæles mælk, hvis der er noget. Der var også kommet en officer fra degnens hus, hvor han lå i kvarter, og havde forlangt at få 3 senge med sengeklæder. Hun er sikker på, at det "asen af en tysk degn", har en finger med i spillet, da de i præstegården netop selv var uden officerer.

Skærtorsdag den 24. Marts:

Foruden den i gaar omtalte indkvartering er i dag ankommet 7 Officerer med 7 Burscher, Underofficerer og en Mængde Mandskab og Heste, og til sidst kom et ældre Fruentimmer, som spurgte, hvor hun skulde være. Man kan kun ved at være midt i denne Vrimmel gjøre sig en Idé om, hvad det vil sige. De sidst Ankomne ere Garde-Cawaleriet, høie smukke Folk, og ved siden af dem seer Polakkerne endnu grimmere ud.

Qvindemennesket var en Marketenderske, der altid fulgte med disse Folk og vadskede og kogte for Officerene. Hun blev velfornøiet med at faae Vadskerkammeret anvist, men i morgen har vi hende vistnok i Kjøkkenet med hendes hele Menage, saa vi lukke endnu

mere, naar det er mulig. Polakkerne stjæle grulig, og i Morges havde Anna den Sorg, at de havde brækket Mælkeskabet op og taget Mælk og Mælkepenge, ja Kaffe af Skorstenen. Alt løbe de med, jeg forudseer, at hvad de ansee for brugeligt, det marcherer af med dem.

Her er ryddet op endnu mere hos os, idet der kom en Officeer og forlangte Nøglen til det Loft, hvor vi havde Tørv over Kjælderen. Han fik den, og øiebliklig ”heraus” med Alt, hvad der var. De stakkels Tørv, der vare tilbage, var vor Tilflugt, naar det kneb, thi det er jo besværligt at brænde vaadt Træ altid. Lidt fik vi saa op paa det andet Loft, men mange gik tabt, saa var jo Kjælderen stoppet fuld af Bøtter og Kar, som vi hidentil havde befriet for Luerne, men nu, Døren var aaben, var det jo alt for udsat, saa det maatte også flyttes.

Polakkerne kom ikke bort i dag, de have skjændtes dygtig med Garderne, men i morgen er det nok vist, at de reise, men saa kommer det Gardere i stedet, derfor er der vel skaffet saameget mere Plads.

Tirsdag 29. Marts:

Beständig det Samme. Polakkerne rykkede ud, men i samme Øieblik var Gaarden fuld af Gardere, og i dag er der kommet 100 Mand til, saa Antallet er omtrent 170-180 foruden 9 Officere.- Qvinden har Udsalg i Kjøkkenet, saa vi trænge os frem for at faae det Mindste, det er jo næsten en Umulighed at faae kogt lidt Middagsmad, endsige at faae kogt Vand. De stjæle det, naar blot Anna viger fra Kjeden, ja, havde vi ikke hende, saae det galt ud, hun er mageløs flink.

Hvor er dog Krig en rædsom Uting, hvor er det mulig, at den kan finde Sted mellem civiliserede Mennesker!

Børnene ere raske, Ellen rigtig sød, og Aage blot alt for meget i Berøring med Soldaterne, men vi kan ikke holde ham inde, nu Veiret er godt. Gud velsigne Fru Bird, at hun tog Hother!

Den 6. April:

Vi have den samme Indquartering med Qvinden, men det er en Fryd for os, at Preusserne ingen Vegne kan komme med deres Bro. De sige, at "det Bæst "Rolf Krake" ligger for galt på Luur efter dem". Igaar vare vi i en Fart i Flensborg, da det pludselig blev bestemt, at vi kunde komme hjemmefra, og jeg jo gjerne vilde see til Hody, som da havde det rigtig godt.



Rinkenæs brugte billedet af Rolf Krake på nødpengesedlen

Den 16. April:

Det gaaer næsten istaae med mit lange Brev, men Lysten til Fortsættelsen er borte, da det er meget trykkende i Længden at leve i disse Forhold, og Haabet om en snarlig Afslutning trækker sig mere og mere i Baggrunden; vi see siden 1ste April ingen danske Aviser, og skjøndt vi nu og da faae Fingre i en Tydsch Zeitung, saa bliver man saa kjed af det tydske Pralerie. Saaledes altid kun at høre om Fjendens Meriter og Tapper-og Drabelighed er i Længden utaaelig, undertiden kan man jo lee, men naar saa vi see alle de mange Fanger gaae herforbi, saa kan vi dog vide, at det ikke er altid Løgn.

I Huset har vi det ganske maneerlig, 50 mand af det samme Hold som sidst og de samme Officere. Qvinden jog de væk for en 8te Dage siden med hendes haabefulde Søn, en rædsom Dreng paa 14-15 Aar, der stjal Alt, hvad han saae, og da Moderen snød Officerene for grovt,

saa kom de og bad, om vi vilde koge for dem. Det var en stor Gevinst at blive af med det Fruentimmer, men vi fik jo en del mere at bestille, da disse Herrer spise til Middag kl. 3 og varm Aftensmad og gjerne 2 Retter igjen. Dog er dette at foretrække, hvis blot ikke den ene Tjener var saa utaalelig med at forlange rene Støveklude o.s.v.! Ellers ere disse Gardister nogle nette Mennesker, belevne i en sjelden Grad for simple Soldater. De tillade ikke, at jeg løfter en Thekjedel, og Anna hjælpe de med at feie og skure Kjøkkenbord. Jeg glæder mig til 1ste Mai, da vi saa faae nye Folk, og skjøndt Anna koger fortræffelig nu, saa er jeg dog bange for, at hun til sidst bliver opslidt, thi hun er lige ufortrøden nu som først og staaer mig overalt bi, og jeg trænger nu desværre ogsaa dertil;

Det er jo kjedelig for mig, naar jeg ikke selv kan udrette, hvad jeg gerne vil, men de mange Børn have taget mine og jeg maae lade mig nøie med at være den Øverstbe
venter sit 5 barn)

Henrik arbeider i Haven, men det er jo tvivlsomt godt deraf, men lade Alt ligge, kan han jo dog fik han Tilmeldelse fra Amtmanden, at Pastor Got som Provst, saa begynder han vel at rydde op her omkring sige, at H. bliver her, da han lige fra optraadt som en forstandig og besindig Mand, har var at være Præst og aldrig har stødt Tydskerne ved dansk Overmod.

*Ida Gad har ikke skrevet noget igen før 20. apri
hun så:*

Meget have vi oplevet i disse Dage. I Søndags vi atter Brotrainet kjøre herforbi, og hele Natten h i Huset og paa Landeveiene. Vore Folk droge ud Tid vrimlede Veien af vore Fjender. Der var en F saa tænkte paa vor lille Hær, og saa saae disse utallige Skarer drage herforbi, saa vare vi jo ikke saa aldeles uforberedte paa Udfaldet,

edes de første Skandser vare skudte sammen. (*her ene den 18. april*).

len hele Dag, og henimod Middag kom nogle hjem og fortalte, at Skandserne vare tagne, og at allerede på Als. Vi have jo oftere hørt løgnagtige i haabede, at det dog maaskee kun var 1 eller 2 le taget, men da vi saa kort efter saae Fanger i rforbi, da vidste vi, at det var sandt.

og usigelig bittert og see vore Landsmænd komme n de røde Husarer gik der bestandig 4 Mand og saa . Det fik aldrig Ende, 12-1400 troe vi næsten. Saa ele Indqvartering hjem, og da jublede og sang de, ke vidste, hvor man skulde gaae hen. Hvor er det ider, naar saaledes det ene Haab glipper efter det an ikke hvad der skal blive af vort lille Danmark.

Saa kom Beskrivelserne af al den Jammer og Nød og saa de Fod for Fod kjørende Vogne med vore saarede Landsmænd, thi deres Egne seilede de bort. De Taarer, der randt den Dag, ere de bittreste, jeg har kjendt.

Derefter beskriver Ida Gad, hvordan hendes mand kører en tysk officer ud til slagmarken. Officeren havde deltaget i forrige krig og der mistet sit ene ben, men han var så forundret over danskernes tap-perhed, og ville gerne derud. Henrik Gad havde vin og suppe med, som ambulancesoldaterne gav til de sårede, før de kørte dem bort.

Da hendes mand kommer tilbage, fortæller han hende at skanserne ikke var til at kende igen, hele terrænet var hul ved hul. Han fortæller ikke om hvordan afskudte arme og ben m.m. lå spredt over det hele, den rædsel ville han skåne sin kone for. Ida Gad havde dog ikke kunnet undgå at høre om det, mens hun gik og lavede mad til de indkvarterede soldater. Da Henrik Gad kom ud til skanserne, var det kun de danske soldater, der manglede at blive forbundet, alle de tyske var blevet behandlet.

Næste dag gik Henrik Gad til Gråsten for at få tilladelse til som præst, ikke som dansk mand, at besøge lazareetterne i Stenderup og Broager. Efter en del forhandling fik han den, på betingelse af at han ikke ville drive politik.

I Stenderup var der 24 danske sårede og Gad lovede dem, at han ville skrive hjem til deres familier. I Broager var der omtrent samme antal danskere, og de fik samme løfte om breve med besked til deres kære. Mens Henrik Gad var på lazarettet, kom Prins Friedrich Carl på besøg. Han talte med hver enkelt tysker og med en dansk løjtnant, de menige danskere så han ikke til, men han befalede, at tyske og danske skulle skilles ad, hvilket ingen af parterne var kede af.

Der er dog også små glæder for familien. Da Henrik Gad d. 24. april skal hen at døbe et barn, kører Ida og børnene, Aage og Ellen, med, og de nyder det dejlige vejr og køreturen, som jo er noget ganske nyt.

D. 30. Maj skriver Ida Gad:

Længe er det siden, at jeg har haft mit store Brev foran mig, og egentlig maae jeg vel søge Grunden i lidt Forsagthed og Modløshed, thi selv under sædvanlige rolige Forhold bliver mit Sind saa usigelig tungt ved saadan en forestaaende Begivenhed (*den ventede fødsel*), og hvor meget mere ikke nu? Vi følte ingen Glæde over Vaabenhvilen, uden forsaavidt, at saa myrdede Folk ikke hinanden saalænge, men ellers vilde det jo kun drage Sagen i Langdrag, og Fortsættelsen rimeligviis følge.

Den store Lettelse med en lille Indquartering føle vi heller ikke, thi de 10 Mand, som vi have, skulde nu rigtig gotte og pleie dem i denne Tid, saa der er stadig Kogen og Brasen. Mine Sengeklæder har jeg maattet give dem med Lagener til, da de skulde ligge uden Klæder, og man kan jo næsten ikke andet end unde dem, efter 3 Maaneders Forløb, at komme af Klæderne. – Indvendig have vi en ung Læge.

D. 24. Juni:

Det bliver nu reent glemt at skrive, og dog vil det fortryde mig senere, naar jeg ikke saa godt som mulig udfylder Tiden. Jeg slap ved Doctor Bhenin, som levede med os som Søn af Huset. Han havde allerede flere Gange inden Vaabenhvilen været inde hos os at spille paa Claveer og see til Børnene, som vare begyndt at skranke, thi han havde tilbragt 7 Uger her iforveien sammen med sin Hauptmann og øvrige Officere, men da kjendte vi ham ikke. Nu synes vi, at det var saa besynderlig at tage og opvarte ham allene, saa hvor meget det end generede mig i Begyndelsen, saa tog vi ham ind til os til alle Maaltider med Undtagelse af Morgenens. Det hjalp jo, at han var Læge, og snart fik vi desværre Brug for ham til alle 4 Børn, som fik Mæslinger, og derved kom han os rigtig nær, saa vi kom til at holde rigtig meget af ham.

Han hjalp at passe Børnene og holdt saameget af dem, og ved enhver Leilighed viste han sin Taknemlighed. Den sidste Uge af hans Ophold her, saae jeg ham ikke, da jeg fik min lille Pige og kom først op den Morgen, da han sagde Farvel. Taarene stode ham i Øinene ved at forlade det Huus, hvor han havde været i over et Fjerdingaar, og hvor han nu følte sig saa hjemlig. Han bragte mig et Brev fra hans Mathilde, som takkede mig ligesaameget, saa jeg næsten blev ganske undseelig.

Dette Par havde været forlovet i 3 Aar og skulde om et par Maaneder have haft Bryllup, da han blev udcommanderet. Han havde en levende Medfølelse for Alt, hvad vi havde gennemgaaet, og kunde ikke fatte den Ro, hvormed vi bare Alt.

Saa havde vi et par Dage heelt fri for Indquartering, men saa kom Freiherr Baron von Goltz med Adjudant og 20 Menige. Saa begyndte det gamle Liv fuldt af Plagerier. Børnene vare stadig syge, Friherren var bestandig saa uforskammet og overfusede Henrik med Grovheder, men viiste sig saa uopdragen, at Henrik ikke engang vilde ærgre sig derover, men det var jo umuligt alligevel. Han vilde leve så fiint i alle Retninger, og jeg maatte med megen Anstrængelse skaffe ham, hvad han ønskede, og tænkte jo, at han maatte betale, hvad han fik,

men ved sin Afreise erlagde han 1 daler daglig for sit Underhold, og heldigviis for min Pengepung var han her kun i 8 Dage. Han blev afløst af noget andet adeligt Stads, som imidlertid vare høflige og saa overordentlig tilfredse, de vare her i 6 Dage.

D. 26. juli skriver Ida Gad følgende:

En heel ubeskrivelig deilig Uge have vi haft uden Tydskere, men i aften er der meldt en Hauptmann og 8 Mand med BESPISNING.

Her slutter Ida Gads dagbogsoptegnelser. Bjørn Kornerup, der har skrevet artiklen i Personalhistorisk Tidsskrift i 1955, nævner ikke hvorfor.

Arkivet mangler også en tilkendegivelse af den sorg, det må have været for Ida Gad og hendes mand, at den lille pige, der fik navnet Inger, døde den 7. juli kun 3 uger efter fødslen. I kirkebogen står dødsårsagen Halsssyge. Vi kan næsten følge den unge læge i hans bemærkning om, at han ikke kunne fatte den ro, hvormed præsteparret bar alt, hvad de har måttet gennemgå.

I de seneste optegnelser nævnes pigen Anna ikke, lidt underligt idet hun gennem de første mange måneder omtales i næsten alle afsnit.

Kornerups artikel slutter med en omtale af pastor Henrik Gads videre skæbne. De nationale modsætninger, der opstod i Gråsten og Adsbøl efter fredslutningen, gjorde at han ikke længere kunne røgte sit hverv. Det Slesvig-holstenske parti havde fået de fleste beboere til at stemme på, at der hver anden søndag skulle prædikes på tysk. Dette modsatte Henrik Gad sig, han mente det betød det samme som at lukke kirkens dør for den største halvdel af sognebeboerne. Han var derfor helt klar over at han ville blive afskediget.



Han fik sin afsked den 17. november 1864. Det var særlig uheldigt for ham, at han blev afskediget efter fredsslutningen, han kunne af den grund ikke tilstås en pension fra dansk side, men kun en mindre understøttelse på 557 Rdlr. pr. år. Det var efter Henrik Gads mening i høj grad den danske regerings skyld, at han havnede i den situation, idet han var blevet opfordret til at holde ud så længe som muligt.

Den 14. april 1866 blev Gad udnævnt til sognepræst i Løsning og Korning ved Horsens, et pastorat han ikke var særlig glad for. En stor del af hans sognebørn tilhørte de såkaldte "stærke jyder", der havde en udpræget mørk pietistisk livsanskuelse, som han bestemt ikke delte.

Han søgte om forflyttelse igen, og den 10 marts 1876 blev han, på trods af manglende anciennitet, kaldet til sognepræst i det anseelige Tranekær-Tullebølle sogn på Langeland. Her var han til sin død i 1886.

Hans hustru, Ida Gad, måtte friste den hårde skæbne inden for et år at miste sin mand, en voksen søn (Hother) og sin mor. Ida Gad døde den 12. april 1908.

Fra Nordlangelands Lokalarkiv har arkivet fået oplyst, at Ida Gad blev begravet på Tranekær Kirkegård, og at det var hendes søn, Aage Gad, præst i Ring-Føvling sogn der forestod begravelsen. Familien var også blevet forøget med endnu en søn, Regnar Gad (1872 – 1936).



Præstegården i Adsbøl, ca. 1947-49. Udlånt af Asta Fjord

Mindehøjtideligheden i forbindelse med 70-års dagen for Oberst Svend Paludan-Müllers død



Også i 2014 mødte en trofast deltager op for at mindes den 26. maj 1944, dagen, der fik en særlig betydning for hans liv. Holger Jacobsen, som han hedder, er opvokset på Nalmadebro, men bor i dag i Vollerup ved Sønderborg.

Om aftenen den 26. maj var han sammen med en ven gået op til Slotsbakken for at se ruinerne af den nedbrændte gendarmbolig.

På Felstedvej mødte de en pige, der kom gående med en taske. Pigen var Henriette Marie Holm, der som ansat ung pige i huset hos oberst Paludan-Müller på egen krop havde oplevet det, der skete den morgen den 26. maj 1944.

Mødet den aften førte til kærlighed mellem Holger og Henni, som hun blev kaldt, i 1945 blev de forlovet, og 1949 blev de gift.

Henni og Holger talte sjældent om det, hun havde oplevet. Ligesom folk, der har været i koncentrationslejre, havde hun svært ved at snakke om det. Først meget senere blev Holger klar over, at Henni havde skrevet sine oplevelser fra dengang ned. Og det er ud fra det, han har skrevet den efterfølgende beretning.



Foto: Søren Gülck

Henni fortsatte med at arbejde hos oberstinden indtil 1. november 1945. Hvert år, indtil sin død, lagde hun en buket fra sin have ved Paludan-Müllers mindetavle i Gråsten, og den smukke tradition har Holger videreført.

Holger og Henni fik 3 børn, og de og deres børn har opfordret Holger til at skrive beretningen om Hennis oplevelser den 26. maj, dagen der for altid ændrede hendes liv.

Her følger nu Holgers beretning om Henriette Marie Holms oplevelser:

Henriette Marie Holm er født i Rens den 19. november 1927 som datter af Peter og Caroline Holm, Bylderup Bov. I det følgende omtales hun som Henni, som var hendes kaldenavn.

Henni blev ansat hos Paludan-Müller den 1. maj 1944. Hjemmet var et herskabshjem, hvor man til middagen var iført sort kjole, lille hvidt forklæde og hvid kappe på hovedet. Derfor mødte hun allerede midt i april, for i 14 dage at arbejde sammen med pigen, hun skulle afløse.

Obersten var ansat som chef for Grænsegendarmeriet, der havde hovedkvarter i Gråsten fra 1935.

Obersten havde sine meningers mod, og havde ved flere lejligheder i slutningen af 30erne givet udtryk for sin bekymring over diktaturet i Italien og Tyskland. Senest i en tale ved Tønder bys 750 års jubilæum i sommeren 1943, der nær havde kostet ham hans stilling. Da han naturligvis også var aktiv i modstandsbevægelsen, er det klart, at han stod højt på tyskernes liste over dem, der skulle arresteres.

Foto privateje



Det var nok planen den 26. maj 1944, hvor civilklædte Gestapo folk kl. 5.00 ringede på døren og bad ham lukke op. Obersten bad dem komme på hans kontor kl. 10.00. Herefter slæbte han en svær egetræskiste hen foran hoveddøren, gik op på loftet og smed et skab ned af trappen for at blokere den.



Gendarmboligen efter branden

Henni havde to små værelser på loftet i gavlen modsat hovedvejen. Hun vågnede ved skud, som var begyndt ved 5.30 tiden. Hun stod ud af sengen og kiggede ud af vinduet – så flere løbe rundt i haven og skyde mod huset. Henni stod rystende af skræk på gulvet kun iført natkjole. Obersten kom rolig og venlig ind til hende og sagde: ”Lille frk. Holm tag det roligt – vær ikke bange – jeg skal nok passe på Dem. Kravl ind i skunken og læg Dem på gulvet tæt op ad væggen – der er De sikrest.” Obersten kom med hendes dyne. Hun frøs og krøb tilbage til sit værelse og fandt en formiddagskjole frem, et par sokker og sandaler. Hun tog sin taske og stoppede forfjamsket sit fotoapparat, fotoalbum og vækkeur i den. En guldring, som hun havde fået til konfirmation, blev liggende på natbordet. Hun krøb tilbage i skunken. Af og til hørte hun obersten råbe beroligende til hende.

Hun havde nok ligget der en times tid, mens skyderiet fortsatte. Men pludselig kaldte obersten hende frem. ”Lille frk. Holm”, sagde

han. ”nu kan De komme ud. Pastor Hvidt er kommet og vil hjælpe Dem. Hils min kone og datter fra mig, og tak, fordi De har taget det så pænt nu til morgen. Farvel lille De og lev vel.”

Hun kantede sig forbi klædeskabet – sprang over liget af en tysker, som lå inden for døren. Pastor Hvidt hjalp hende ud gennem vinduet ved siden af hoveddøren. Med et gevær i ryggen blev hun af en tysk soldat ført over i havens lysthus, som lå kun ca. 30-40 meter fra bygningen. Kort efter kom oberstinden og datteren Dagny også ud og blev anbragt i lysthuset. De var kun iført nattøj. Pastor Hvidt bad om lov til at tage kvinderne med over i præstegården, der lå skråt overfor. Det blev nægtet, men man gav tilladelse til, at Henni måtte gå over for at hente noget tøj til dem. I stedet for at gå den korte vej over gaden, blev hun af en bevæbnet soldat beordret gennem haven og samme vej tilbage. I et hjørne af haven var der et stort område med brændenælder, som hun blev tvunget til at gå igennem – både frem og tilbage. Jeg har aldrig set SÅ store vabler efter brændenælder. Henni var jo i bare ben og kort kjole.

Kort efter blev de anbragt på ladet af en overdækket lastbil og kørt til Staldgården i Kolding, hvor Gestapo havde hovedkvarter og arrest. Her blev de anbragt i hver sin celle. I løbet af eftermiddagen var de tre kvinder i forhør. Det førte ikke til noget, da de intet vidste. De blev sat på fri fod. Da de var dårligt påklædte, blev de i en dansk politibil kørt tilbage til Gråsten, hvor de ca. 20.30 blev sat af ved Skovridergården på Felstedvej. Her blev oberstinden og Dagny indkvarteret, men Henni ville hjem.

Samme aften ville en ven og jeg ned og se ruinerne. Hvorfor vi fortsatte op ad Slotsbakken, så vi kunne se ned ad Felstedvej, må tilskrives skæbnen. Her så vi en lille pige komme gående med en taske i hånden. Da hun kom nærmere, kunne jeg se, det var Henni.

Her må jeg lige forklare: straks Henni kom til Gråsten, begyndte hun at spille håndbold i Alnor. Vi trænede to gange om ugen, så gennem 4-5 træningsaftner vidste jeg, hvem hun var, og hvad hun hed.

Vi spurgte, hvor hun ville hen, ”Jeg vil hjem til Bylderup Bov.” Det kan du godt glemme, for der går ikke flere tog i aften” sagde vi

til hende. Med tårer i øjnene svarede hun, at det vidste hun ikke, og penge havde hun ingen af. Jeg sagde: "Tag du med mig hjem – jeg er sikker på, at mine forældre vil tage godt imod dig".

Det gjorde hun. Hun fik ringet hjem til sine forældre, der intet anede om, hvad der var overgået deres datter. Hun fik noget at spise og sov på sofaen, for næste dag at tage hjem.

Indtil oberstinden fandt noget andet at bo i, blev hun i Skovridergården, hvor Henni blev "ung pige". Henni blev hos oberstinden i 1½ år til 1. november 1945.

*Holger Jacobsen,
januar 2014.*

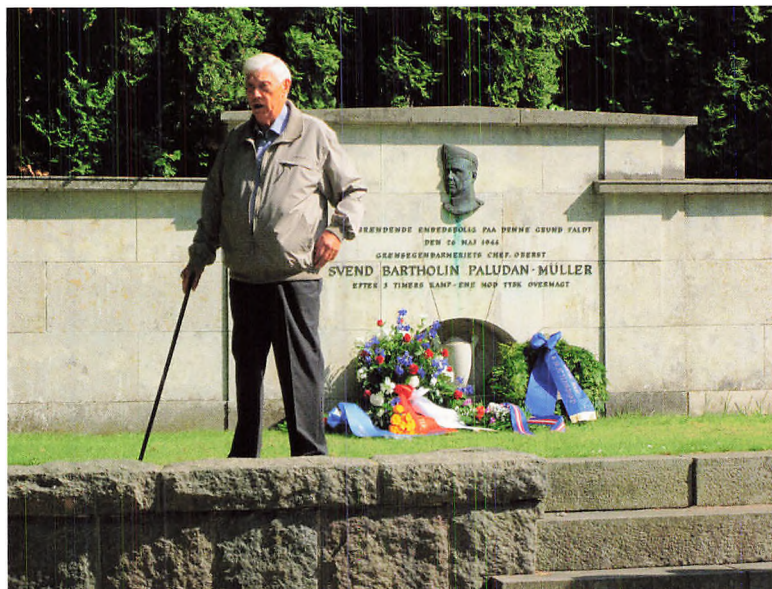


Foto: Mogens Jacobsen

Theophil Pastwa

I 1983, i forbindelse med teglværksprojektet på Cathrinesminde interviewede, nu afdøde journalist, Kaj Olsen, på vegne af Museet på Sønderborg Slot, Theophil Pastwa, Gråsten. Formålet var at af-dække de forhold, som man for mindre end en generation siden bød arbejderbefolkningen her på egnen.

Interviewet ligger til grund for den efterfølgende beretning, hvori Theophil Pastwa benævnes TP.

Theophil Pastwa er født i Bøsbæk ved Egernsund den 6. 10. 1906. Han var søn af teglmester Theophil Johan Pastwa og Marianne Pastwa født Jensen. Hans far, der kom fra Vestpreussen, nu Polen, var født i 1881. Moderen var født i 1884.

Hendes far, Niels Jensen, var slotsvægter hos Hertug Ernst Günthers mor på Gråsten slot. Han havde tidligere været postillon og kørt med postvogn fra Flensborg til Sønderborg. Han mødte sin kommende kone på Gråsten Herregård, hvor hun arbejdede som mejerist. De blev gift, og han blev vægter på slottet og fik en bolig der. I hans bevarede tjenesteaftale står der, at han skal have 450 mark og for 80 mark brænde samt en lejlighed, han selv skal holde i orden.

Theophil Johan Pastwa indgik den 12. januar 1906 en arbejds-kontrakt med von Clausbuch, ejeren af Tornskov og Bøsbæk teglværker. I den stod, hvad han skulle præstere, hvilke sten han skulle lave, og hvad han skulle have for at lave dem, sådan en kontrakt blev lavet hvert år.

Familien boede i mesterboligen ved Bøsbæk teglværk, den lå ned til vandet ind mod en skrænt. TP kan intet huske fra tiden i Bøsbæk, men i kraft af at hans mor har fortalt om det mange gange, ved han alligevel lidt om den tid.



*Teglværksarbejderne på Bøsbæk
På fløjen til højre Theophil Pastwas forældre og mostre.
Den lille rytter er Theophil.*

I 1907 flyttede Theophil Pastwas forældre til Gråsten Teglværk, hvor moderen passede kantinen for arbejderne på Gråsten teglværk. Lejlighederne til arbejderne var ikke færdige, så i begyndelsen boede familien i et hus på Torvet i Gråsten.

Da der var langt fra hjemmet på teglværket, først til børnehaven i den såkaldte Warteschule og siden til skole, kom TP allerede som 4-årig til at bo hos bedsteforældrene, der boede øverst oppe i ejendommen i Borggade 4, den med mindepladen over A. D. Jørgensen. Det eneste danske TP kunne, var det sønderjyske fra gaden. Bedsteforældrene sørgede for, at han kom i skole hver dag, men i weekenderne, fra lørdag til tidlig mandag morgen, var han hjemme hos forældrene på Gråsten teglværk.

Da faderen ikke kunne sønderjysk – kun polsk og tysk – havde han lavet et stort skilt, der sad lige inden for døren i køkkenet, hvor alle, købmand, slagter osv. gik ind. På skiltet stod: "In diesem Haus wird nur Deutsch gesprochen", men moderen talte sønderjysk med alle.

Som nævnt blev TP hentet hos bedsteforældrene af sin far hver lørdag, så skulle han hjem og skrubbes. Senere, da TP blev ældre fulgtes han med de andre børn fra teglværket til og fra skolen. Der

var en del store familier, f.eks. Komiscke, Pustal og Trojahn hver med 5-6 børn, så de var en stor flok.

TP var bedste ven med sadelmager Clausens søn, en yngre bror til møbelhandler Holger Clausen. TP gik i skole til midt i 1920.

Under krigen 1914 -18 blev skolebørnene sendt ud at samle brændenælder, der blev lagret oppe i kornfirmaets store, tomme lagerrum. Det var til at sende til Tyskland, hvor der blev lavet tøj af brændenælderne. Børnene fra teglværket forsøgte tit at snyde sig fra dette arbejde, det lykkedes dog kun engang imellem.

I TPs skoletid var der ingen timer, hvor man talte eller lærte dansk, alt foregik på tysk. Da den gamle overlærer havde 40 års jubilæum omkring 1920, var det danske begyndt at ulme. Børnene havde været nede og pynte klassen, og på tavlen havde de på dansk skrevet: Hjertelig tillykke med 40 års jubilæet.

Da holdt overlæreren en takketale på rent dansk, ellers havde han aldrig talt andet end tysk. Han var sønderjyde og fra Kværs. Ved den lejlighed græd den gamle lærer. Han havde nok hele tiden haft sindelaget, men ikke måttet vise det, da han havde autoritet som overlærer. Denne autoritet bevarede han.

Han var stilfuld og også meget streng. Han var efter børnene, når de legede på gaden, de skulle ikke "dandere" den, men være nyttige. Havde han set dem på gaden, skulle de "Strassen-treibere", som han kaldte dem, have en "reel" undskyldning parat den næste dag i skolen for at undgå påtale.

Om weekenderne i hjemmet på teglværket i de tidlige børneår fortæller TP, at han brugte meget tid på at lege. Blandt børnene var der to piger af Trojahns, de var så bange for at blive snavsede. Under halvtaget ved Pastwas hus var der en gyngende, den ville pigerne gerne bruge, for den var altid ren. Når forældrene spurgte, hvor de havde været henne, svarede de: "Jah, der Junge heisst Theo", "Theo eine ganze Menge" (Theophil). Af lege husker TP, at de spillede pind og legede med "Løppes" (marmorkugler).



Teglværket ca. 1906-07

Lejlighederne ved teglværket var indrettet meget spartansk. Der var almindelige køkkenmøbler, og en stor del af tiden levedes her, ikke mindst om vinteren, hvor man sad rundt om komfuret for at holde varmen. I tyverne var det forfærdelige vilkår, arbejderne levede under. Der var kun det nødtørftigste af inventar. Der var et bord, men mange gange var der ikke siddepladser til alle familiens medlemmer. Så måtte de stå op. TPs bedstefar har fortalt, at han ikke fik lov at sidde ved bordet, før han blev konfirmeret, og TP fortæller, at det har holdt sig langt op i årene.

Dengang blev der ikke gjort noget ud af møblerne. Måske var der nogen, der lavede deres egne møbler, men det var i så fald noget ukendt. Måske er der blevet lavet nogle børnesenge i familier med mange børn. Børnene lå i forældrenes fodende eller på madrasser, der lå på gulvet. TP kan ikke huske, om der også var kakkellovne inde i stuerne, men han anser det for sandsynligt, da det var helårsbebyggelse.

TP tænker, at det har været et boligmiljø, der var årsag til mange sygdomme og at mange gik med en sygdom, men de havde ikke råd til at forsømme fra arbejde. Løn under sygdom kendtes ikke, og de, der fik understøttelse, fik bare et par kroner om dagen pr. barn. Men det var reelt hverken til at leve eller dø af.

Mange af teglværksarbejderne var kun ansat som sæsonarbejdere. TPs far havde kantinen, som moderen passede, den gav dem en eksistens. Der var ikke mange til at spise der, kun dem, der skulle holde brændingen af vintersten i gang. De var fastboende, og som TP fortæller, vesttyskere. Han fortæller også, at det var sjældent polakkerne blev hængende og blev fastboende. I øvrigt kaldte man alle fremmede for polakker, selv om de kom fra forskellige lande østpå som f.eks. de baltiske lande.

Kantinen lå i et hus for sig, der var en spisesal og et køkken, bag køkkenet havde familien Pastwa to værelser. Ovenover spisesalen var der en sovesal, her boede polakkerne, mens de arbejdede på teglværket.

Under krigen 1914 til 1918 kom der krigsfanger i sovesalen, dem kogte fru Pastwa for. Krigsfangerne arbejdede i skoven. Når TPs mor engang imellem klagede til fangernes opsynsmand om, at det kneb med mad, gik han ud i skoven og skød et dyr, som han tog med hjem til hendes køkken. Fangerne skulle ikke mangle ordentlig mad. Vagtmanden var fra Düsseldorf.

Ved 1. verdenskrigs begyndelse blev Theophil Johan Pastwa, TPs far, indkaldt til det 84. regiment. Han skulle møde til tjeneste i Slesvig. Derfra blev de sendt ud at vogte grænserne. Der var jo ingen grænse ved Aabenraa, men landevejen nordpå gennem Haderslev var den eneste vej mod "det gamle land", og hertil flygtede de mennesker, der ville undgå militærtjenesten. Det var kun bestemte personer, vagtmandskabet var ude efter; dem man kaldte spioner, fortæller TP. Faderen var kun i Aabenraa en uges tid, så skulle han tilbage til Slesvig. Umiddelbart før han skulle i felten, fik familien lov til at besøge ham i Slesvig,



*Theodor
J. Pastwa*

hvor han var indkvarteret på Gottorp Slot. Her var TP, sammen med faderen, nede og se, hvordan et detachement af garderhusarer præ-senterede til afsked.

TPs far var hjemme én gang under krigen omkring 1916. Da faderen var hjemme, havde han hjelmen byttet om med en pickelhat, hvor faderen viste sin søn, at en kugle var gået gennem spidsen. TPs far gjorde hele felttoget med, de sidste to år mødtes han ikke med familien fra Gråsten. Først var han i Rusland. Han blev syg engang, TP mener, det var ved Greifswald ved den østpreussiske kyst. De soldater, der overlevede krigen i Rusland, kom tilbage til Slesvig og blev derfra sendt til Frankrig. TPs far faldt "südlich von Amiens" som TP udtrykker det, og ligger begravet i en massegrav med omkring 130 tyske soldater.

I juni 1918 kom TPs bedstemor ud til fru Pastwa på teglværket med brevet fra det tyske militær med meddelelsen om, at Theophil Johan Pastwa var faldet i Frankrig. Kort tid efter flyttede TP og hans mor til Gråsten.

Også TPs morbror var med i krigen, han var kun 18 år gammel. Han blev hårdt såret ved Warszawa og transporteret til Oldenburg i Holsten. Der døde han og ligger begravet i en fællesgrav. TP fandt morbroderens grav 30 år efter, da han sammen med familien var på vej til familiebesøg i Frankrig. Morbroderen, Marius Jensen, lå i en grav sammen med 6 andre soldater.

Efter faderens død kom TP og moderen til at bo på Bocks Bjerg, det var en snedker Jepsen, der ejede huset. I starten fik moderen rengøringsarbejde på hotellet. De unge enker efter faldne i 1. verdenskrig blev tilbudt at lære et fag, og TPs mor bad om at blive uddannet til jordemoder. Det læste hun til i Kiel, og imens blev Nordslesvig dansk. Marie Pastwa måtte derfor "optere" for Danmark, kræve dansk statsborgerskab, mens TP, der havde været i Gråsten hele tiden, automatisk var blevet dansk.

Marie, eller Midde, Pastwa, som hun hed i daglig tale, praktiserede som privatjordemor i Danmark i 25 år. Hun ville ikke være statsansat, for hun fik en lille pension til TP efter hans far. Uddannelsen til jor-

demor varede ifølge TPs oplysninger $\frac{3}{4}$ år, og mens hun læste i Kiel, fik hun ikke udbetalt penge, dem fik hun først, da hun vendte tilbage til Gråsten. Det var lige nok til at købe en cykel for.

TP fortæller, at moderen virkelig ofrede sig for sin gerning. Hun var berømt. Hun var jo kendt med boligslummen på teglværkerne, og hun stiftede ”vuggerne”. Det var vugger, udstyret med alt det en mor har brug for, når hun har født et barn. Vuggerne lånte man, indtil man ikke havde brug for dem mere, så fik jordemoder Pastwa vuggen igen, og fyldte den op til næste brug.

Det børnetøj der skulle til, samlede hun ind rundt omkring også hos de forretningsdrivende.

TP husker, at han engang var med hos en arbejderkone i Stranderød, hvor der dengang var teglværk, og der lå en sølle kone. Hun havde intet tøj i stuen. Det eneste hun havde, var en rød plysdug. Den lå på spisebordet. Hun havde intet sengetøj, ingen lagner, der var ingenting. Det tog TPs mor sig med det samme af, næste dag var der både det ene og det andet. Dengang var det sådan, at man fødte hjemme, og så skulle jordemoderen komme 3 gange efter.

De sidste år Midde Pastwa praktiserede, havde de bil selv, men ellers kørte de i lejebil. TPs kone kørte om dagen, og TP om natten. Han boede dengang på Ahlefeldvej, mens bilen stod ved forretningen i Nygade, hvor også hans mor boede, så når de skulle af sted, skulle han, på cykel, ned og hente moderen og bilen. Et døgn præsterede hun tre fødsler. Gennem årene hjalp hun lige så mange børn til verden, som Gråsten havde indbyggere, da hun holdt op. TPs mor havde efterhånden 6 vugger, hun kunne bytte rundt med, men hun fik overtalt Røde Kors til også at lave den slags vugger til hjælp for fattige mødre.



Privatfoto

Midde Pastwa blev meget kendt for sit arbejde som jordemoder, og det skete, når der var noget specielt ved en fødsel på sygehuset i Sønderborg (Kongevej), så blev hun tilkaldt. Overlægen havde opdaget, at hun var den eneste, han kunne instruere på latin. Det havde hun lært i Kiel.

Engang hun kom ind på Kongevej med en patient, var der en af kandidaterne, der sagde goddag Midde. Det var en af de unge læger. En af de andre læger sagde til ham "Hvordan fanden tør du vove det; sige "Du" til en jordemoder". Jo, svarede lægen: "Hun er den første, der har givet mig en i røven". Den unge læge var Uwe Møller.

TP fortæller, at hans mor har præsteret at sidde bag på en motorcykel for at komme frem til en fødsel. Hun har også cyklet fra Gråsten og ud på den anden side af Krusaa til nogle gendarm-familier. Da det blev knapt med benzin til lejevilerne, gik hun op til politiet og forlangte en motorcykel eller bad politiet skaffe benzin til lejevognen, hun mente, at en fødsel var mere nødvendig end politikørsel.

TP siger om moderen, at hun gjorde noget for de fattige. Han husker, at hun engang skulle til en fødsel ved Brændstoft tegl-

værk. Vejen dertil var oversvømmet, så TP måtte bære sin mor fra Stranderød, langs stranden, til Brændstoft.

Den 1. august 1921 kom TP i lære. Han var endnu ikke konfirmeret, og hans far havde på sit dødsleje ønsket, at TP skulle forblive katolik, derfor skulle han gå til katolsk konfirmationsforberedelse. Den nærmeste præst var i Sønderborg, men da landsdelen i 1920 blev dansk, rejste præsten til Tyskland. Det gav et afbræk i TPs konfirmationsforberedelser, der på grund af flytningen skulle fortsætte i Flensborg.

Hans læremester kom op på skolen og sagde: ”Jeg skal have en stor og kraftig knægt, der kan regne og skrive, resten skal jeg nok selv lære ham”. Læremesteren hed Hanssen. Han var en af de gammeldags læremestre, der henvendte sig – under hånden – til skolen for at søge sig lærlinge ud. Han fik et navn eller to, og de unge mennesker fik så en henvendelse direkte fra erhvervsmanden. Da TP fortalte sine venner, at han havde fået en henvendelse fra Hanssen, sagde de til ham: ”Er du rigtig klog, der render lærlingene da væk fra med det samme”. TP begyndte en mandag og var der i 52 år.

TPs chef hed H. C. Hanssen, men blev altid kaldt Hanssen Junior. Han var grosserer i korn og foderstoffer, men før krigen var det ”gødningsstoffer og kortevarer”, det sidste var porcelænsvarer. Da TP kom i lære, handlede firmaet med mel og gryn, og sukker havde firmaet monopol på at udlevere til de handlende. Det mistede man år senere, hvor det blev flyttet til Aabenraa. Sukkeret kom med paketbåden fra Sukkerfabrikkerne til Gråsten havn. Det var Heidemann i Aabenraa, der overtog distributionen til forhandlerne i amtet. Læremesteren solgte forretningen i 1923 til Nielsen og Petersen. Valdemar Petersen kom fra Fyn og Laurits Nielsen fra Haderslev, sidstnævnte var søn af foderstofhandler Karl Nielsen i Haderslev. I 1950erne ændredes firmaet og blev til Laurits Nielsen A/S, Valdemar Petersen fratrådte, og Theophil Pastwa kom ind. I 60erne blev firmaet overtaget af KFK, og TP blev pensioneret i 1972.



Kornfirmaet Laurits Nielsen A/S

I starten af TPs læretid skulle han også passe høns, der var en 10-12 stykker, og så selvfølgelig også fyringen. Det var et centralvarmeanlæg. Det skulle tændes op om søndagen, og så skulle der fyldes på, så der var varmt hele dagen. Posten skulle hentes på postkontoret – også om søndagen.

Firmaet TP var ansat i, var den største grossistvirksomhed i Gråsten på den tid. TP kan ikke huske, hvilken løn der blev aftalt, da han begyndte som lærling. Men han kan huske, at lønnen steg, efter at han var blevet gift til 120 kr. Det var i 1929. Der gik 40 kr. til husleje. Skatten androg 25-50 kr. – om året. Så skulle man betale 4 kr. årligt for at slippe for tvangsbrandværn. Det var en slags værnepligt at deltage i brandslukning, fortæller TP, men da der ikke var frivillige nok, havde alle pligt til at deltage, og det var denne pligt, man kunne frakøbe sig for 4 kr. om året.

Theophil Pastwas kone hed Anni Grethe, men blev altid kaldt Anni. Hun var født Husted og kom fra Vejen-Brørupegnen. De mødte hinanden på et ungdomsbal. Hun tjente hos en gartner nede i byen. Gartneriet lå lige over for posthuset. De mødtes derfor ofte, fordi TP skulle hente post hver morgen, og mælkemanden, hvor hun hentede

mælk, holdt der også på den tid. Anni var meget aktiv. Hun spillede med i dilettantteater. Det var Arbejdernes Fællesorganisation, der stod for det. De var en flok på 12-14, og TP var med som sufflør og til at stille scene op, hun optrådte på scenen.

De var engang i Slesvig, hvor de spillede for det danske mindretal, og da de vendte hjem, kom der besked fra dronning Ingrid, at hun havde hørt så meget om deres dilettant og bad dem spille et stykke, når hun kom til landsdelen for at uddele tøj til de fattige.

Hurtigt fik dilettanterne sat "Livet på Hegnsgård" op. Det havde de spillet 13 gange før, og det skulle bare "pudses af", så kunne de det. Brugsuddeleren dengang spillede karl, og da de så skulle have gæster i stykket, så kommer han ind på scenen til bonden, og så siger han: "Hvaffor noe seletøj ska jæ ha å"? Ja, han skulle ta' det med de nye tømmer, og så siger han lige så bredt på sønderjysk. "Man sgu faneme tro, at du sku hente æ kung". Frederik og Ingrid sad lige nede foran, og kongen slog sig af morskab på låret, og efter forestillingen sagde han til dilettanterne: "I behøver ikke at kalde jer dilettanter. I kan kalde jer "Kongelige Aktørs" for eftertiden".

Anni var også med i sangforeningen, og hun elskede at sidde ved sin symaskine. Hun var udlært syerske. Hun havde gået i skole i "det gamle land", og i mellemskolen lærte hun engelsk, det kunne man ikke i Gråsten. Hun var 3 år yngre end TP.

Familien Husted kom egentlig fra Sønderjylland, men TPs svigerfar var dansk statsborger, og som sådan måtte han retirere til nord for grænsen, da der blev krig. Husted var gift med Jakob Jødes datter. Jakob var pladsformand hos produkthandler Josias Levi. Husted arbejdede i Flensborg under krigen, men blev altså tvunget til at flytte til Danmark. De flyttede derfor til Vejen-Brørup, hvor han var født.

TPs kone var – mens de var forlovede – stuepige hos grev Moltke, chefen for grænsegendarmeriet fra 1919 til 1932. Han boede, hvor der nu er præstegård.



Privatfoto. Bagest til højre Erik Pastwa

Familien Pastwa byggede hus på Johs. Kochs Vej i 1960, hvor de fik nogle gode år. De fik to drenge. Den yngste, Erik, lærte til skibsmægler i Sønderborg, han bor i dag i Almind, den ældste, Thorkil, der nu er død, blev møbelpolstrer og fik en god forretning i Esbjerg.

Anni døde i 1972 af en blodprop. De havde nået at holde sølvbryllup. De sidste 12 år Theophil levede (han døde i 1984), boede han sammen med Anni Duus. Sidstnævnte har oplyst, at Theophil blandt gråstenerne blev kaldt "Phil".

En gårdhandel og en aftægtskontrakt i Kværs år 1811

*Gerd Conradsen har igen været
i godsarkiverne og fundet
følgende aftægtskontrakt:*



I 1811 sælger Friederich Thaysen i Kockau sin ejendom til Peter Petersen Toft på de betingelser, der er nedfældet i den følgende kontrakt, der er underskrevet af begge parter i Justitiariatet for Laygaard i Graasten den 9ende May 1811.

Det er ikke kun en salgskontrakt, men samtidig også en aftægtskontrakt. Friederich Thaysen er på dette tidspunkt 68 år gammel, hans kone, Anna, der som 18årig blev gift med Friederich i året 1774, er 13 år yngre end sin mand. Det er nok derfor kontrakten er udfærdiget, som den er. Friederich Thaysen dør i en alder af 78 år i året 1821, altså bare 10 år efter salget af ejendommen. Hans kone overlever ham i hele 16 år og dør som 81 årig 1837. Friederich Thaysen er "indfødt kværsing", født 1743. Han er uden tvivl en velstående mand, for i 1798 sælger han sin ejendom i Kværs by, nemlig Kværs kro på en offentlig auktion med al tilliggende af ager og mose, cum pertinentiis, som er den latinske benævnelse for dette i en officiel bekendtgørelse i 1798. I bekendtgørelsen for denne auktion benævnes han "*Friederich Thaysen zu Kockhau*". Det må således være rimelig, at antage, at han ejer begge lokaliteter samtidigt. Han er således en overgang både ejer af Kockhau og Kværs

kro. Hans kone stammer fra Bollerslev, hvor hendes far er smed. Der er en aldersforskel på 13 år på de to, han er 31, hun kun 18! At blive gift som attenårig ung pige, kunne godt friste til visse tanker om et hastebryllup. Sådan var det nu ikke, for i hht. kirkebogen fødes deres første barn, Anna Elisabeth, først 1776, to år efter brylluppet. I notatet i dåbsregisteret i kirkebogen for Kværs Sogn betegnes han som: "*Barnets fader Friederich Thaysen, kromand i Kværs*". Denne lille pige dør 1777 kun 9 måneder gammel. Moderen er da kun 21 år.

En meget interessant detalje i kontrakten er omtalen af et teglværk ved Rostorn, det der i dag er Avntoftvej nr. 1. Det har ikke været muligt at få verificeret dettes eksistens, men der kan godt have været praktiseret kortvarig teglbrænding, der så har vist sig ikke at være rentabel, og så er navnet blevet hængende på bygninger og marker.

Aftægten skal ydes i sin fulde størrelse til den længstlevende, der på grund af aldersforskellen kommer til at bestå fra 1811 til 1837, altså i 26 år. Mon køber har forventet det?

Regner man lidt på det, så kommer Peter Petersen Toft til at yde: 52 tønder rug, 132 skæpper byg, 132 skæpper boghvede.

De gamle måleenheder blev ændret i 1907 i Danmark. Tidligere kunne der godt være nogen forskel på, hvad en skæppe egentlig omfattede, afhængig af, om man befandt sig i Nordjylland eller på Sjælland. For at kunne omregne aftægtens reelle mængde til moderne mål, har jeg forespurgt hos museet i Sønderborg.

Carsten Porskrog Rasmussen svarer således: "*Med hensyn til kornmål er det altid vældig besværligt, men normalt benyttede man i hvert fald i Østslesvig en skæppe, som var lig med eller tæt på den normale danske skæppe*".

En dansk skæppe svarer til 17,4 liter. Vægten er selvfølgelig afhængig af vandprocenten, men 156 skæpper i 26 år svarer til 2714,4 liter af hhv. byg og boghvede. Et ikke ringe kvantum.



Aksel Hokkerup



Gerd Conradsen

På billederne ses en original skæppe, som stammer fra en gård i Tombøl. Den ejes af Aksel Hokkerup i Kværs. Den er fyldt op hos Asmus Damm på Langelo i Kværs. Vægten af korn og skæppe er 14 kg, hvoraf skæppen udgør 4 kg. En skæppe byg vejer altså 10 kg. Således er der leveret i alt 1560 kg byg, 1560 kg boghvede og 26 tønder rug.

Så ægteparret Friederich og Anna Thaysen har nok fået det maksimale ud af den handel.

I punkt 3 omtales afgifter, der hviler på ejendommen. Blandt andet mulige ekstraordinære på grund af krigsomkostninger. Det var jo under Napoleons-krigen, og to år senere har vi statsbankerotten 1813.

Kilderne til kontrakten og de personlige oplysninger er hhv. Ladegård Godsarkiv, Kontraktbog 1810-1845 opslag 13 ff. og Kirkebøger for Kværs Sogn. For oplysninger om mængden af korn i hht. aftægten er oplysninger indhentet fra overinspektør ved museet Sønderborg Slot, Carsten Porskrog Rasmussen.

Salgs- og aftægtskontrakten anno 1811.

Herved bekendtgøres for enhver, som det vedrører, at der mellem Friederich Thaysen til Kockhau som sælger på den ene side og Hans Petersen Toft som køber på den anden side, velovervejet og lovmæssigt er udfærdiget nedenstående købe- og overladelseskontrakt.

1.

Friederich Thaysen afstår for sig og sine arvinger stamparcellen Kockhau, skoven, de rostornske teglværkslykker, begge rostornske lykker og Roskier med de på stamparcellen stående bygninger med alt, der er jord- nitte- og nagelfast, undtagen hestegangen (die Rossmühle), men med følgende beslag, som er: to heste, to køer, en beslået vogn, en plov, en harve, et bagetrug, en håndmølle, en lille jernovn og to tusind gode teglsten. Også teglværks-bygningerne overgår til køberen Hans Petersen Toft og dennes arvinger således, som han har overtaget det maidag dette år som ejer, hvormed han i henhold til ejendomsrettigheder kan skalte og valte dermed, belåne, pantsætte og sælge det som han vil.

2.

Af skoven har sælger udtaget 5 tønder land, som ligger ved det lille hus i Engskov og som allerede er opmålt og afmærket. På dette har køber hverken nu eller senere noget krav. Der skal dog årligt udbetales ham to og en halv skilling a'cour hvert år til jul.

3.

Køber er skyldig og forpligtet til at afholde alle på stedet hvilende belastninger og afgifter både i helhed og i detaljer og i hht. ældre købekontrakter og allerhøjeste anordninger, hvad enten de opkræves i krigs- eller fredstid. De være ordinaire eller ekstraordinare, og det gælder fra overtagelsesdatoen, men også

4.

at afdrage den aftalte købesum på 7000 r., skriver: syv tusinde rigsdaler Schleswig Holstein courant, til følgende terminer:

a/ ved kontraktens underskrivelse

en trediedel med 2333 rdlr. 16 s.

b/ mikkelsdag dette år 2333 rdlr. 16 s.

c/ jul dette år 2333 rdlr. 16 s.

For de to sidste terminer betales der fra overtagelsen fire procent i rente pro anno.

5.

Ud over dette er køber forpligtet, skyldig og forbunden at yde sælger og dennes hustru så længe de lever en aftægt bestående af to tønder ren rug, seks skæpper boghvede, seks skæpper byg og seks skæpper malt og dette sker for en halvdel til nytår og den anden halvdel til påske hvert år. Den længstlevende person nyder dette fuldt ud også efter den enes død. Køber skal stille en fin vogn til rådighed til kirken, hvis de vil til nadvers og på besøg hos datteren i Fårhus, hvis deres tilstedeværelse er ønskelig der.

6.

På grund af Roskier er køber pålagt mølletvang til Munkemølle, de øvrige landerier er underlagt Felsbæk Mølle. Han skal også betale til skolen og kirken og til de ansatte der.

7.

Ejendommen er ikke belastet af vedligeholdelse af veje, men skal vedligeholde de stier, der går over landerierne. Disse veje og fodstier skal opretholdes, og de skal passes af køberen. Han skal også overtage de eksisterende indhegninger og istandsætte dem hvert år.

8.

Med ejendommen følger halvdelen af gravpladsen, der hører til den tidligere thaysenske gård i Kværs og to stolesæder i Kværs kirke, nemlig en mandestol og en kvindestol, der ligeledes hørte til denne gård. Sælger og hans hustru vil dog til sin tid begraves på denne plads. På den omtalte ejendom hviler på grund af de to Roskier lykkelig halvdelen af denne ejendoms kirkeafgifter.

9.

Sælger garanterer køber efter sædvane mod påkrav til ejendommen, men forbeholder sig den fulde ejendomsret uden ansvar til hele købesummen er betalt.

10.

Således som sælger lover at anerkende køber reelt som ejer “cum pertinentiis” (til alt tilhørende ejendommen), således lover denne ligeledes at opfylde denne kontrakt på alle områder, at betale kontraktgebyrerne til 1 procent af købesummen og den halve procent til den kongelige kasse.

Dette vitterligt for sig og sine arvinger uden nogen forbehold, udflugter og retskrav eller fortrydelse, kun i tilfældet, at der indgås en ny kontrakt.

Dette underskrives egenhændigt i Laygårds Justitiariat i Gråsten,
Den 9de mai 1811

Friederich Thaysen

In fidem Hans Petersen Toft

Th. Thomsen.

Årets gang 2013

Januar.

Der var stort rykind af gratulanter på Alnor Kro, da Gråsten Andelsboligforening holdt reception for den afgangende forretningsfører Jens-Christian Lund og den nye direktør Peder Damgaard.

Den nyrenoverede containerplads på Ravnsbjergvej blev indviet. Det særlige ved den nye containerplads er, at den nye rampe er i næsten 1.sals højde. Renoveringen har kostet 8,5 mio. kr.

Fodterapeut Birgit Andersen slog ved årsskiftet døren op til sin nye klinik i Nygade 3 i Gråsten. Den nye placering giver bedre adgangsforhold for handicappede.

Den 16. og 17. januar var der konfirmandmesse i Papirmuseets By. Det var nogle af Gråstens handlende, der stod bag arrangementet. 300 unge og deres forældre hentede inspiration.

Februar.

Torsdag den 7. februar var der infomøde om den nye kommunale vuggestue i Rinkenæs, der starter 1. marts 2013.

Kirkens Korshær har købt Frydendals ejendom i Borggade, og bliver nu herre i eget hus.

Børnene på Kværs skole har i hele januar måned arbejdet med temaet børn og voksnes leveforhold i andre lande. De mindste havde valgt Ghana, de store elever havde valgt indianerne i Arizona. Arbejdet kulminerede med en forældredag, hvor der blev serveret mexicansk mad.

Slesvigsk Parti satte fokus på Gråstens fremtid ved et debatmøde på Den Gamle Kro. 30 engagerede borgere var mødt op.

Den tyske dagpleje og Förde-Schules elever holdt fastelavnsfest i henholdsvis gymnastiksal og pejsestue. Der var prinsesser, cowboys, klovne, ninjaer og en robot.

Adsbøl Borgerforening har holdt smørrebrødsaften i Klubhuset den 22. februar.

Ældresagen Gråsten tilbyder kurser i SmartPhones i Ahlmannsparken i samarbejde med Telenor.

Marts.

SuperBrugsen Gråsten efterlyser lokale leverandører, der producerer gode fødevarer. Man har allerede lokale varer som Naturmælk, Mjelsmark æg og Kurzkes pølsevarer.

Gråsten Roklub satser på havkajak. Klubben har i år indkøbt 6 nye kajaker, der delvis er sponsoreret af fonde m.m.

Gråsten Skakklub bliver i mesterrækken. Topscorer på Gråstenholdet er den kun 19-årige Jørgen Clausen.

Der var flot fremmøde, da Kværs Skole holdt sin sidste skolefest som kommunal skole. Eleverne opførte ”Folk og røvere i Kardemomme by”.

105 pensionister havde nogle hyggelige og fornøjelige timer sammen, da Gråsten Pensionistforening holdt forårsfest i Ahlmannsparken.

Gråsten Idræts- og Gymnastikforening inviterede til forårsopvisning. Tilskuerspladserne var fyldt godt op, da klubbens gymnaster viste, hvad de kunne i fuld fart og til fed musik.

April.

500 mennesker kiggede søndag den 7. april forbi det nye fjernvarmeanlæg på Sønderborg Landevej. Anlægget består af 19.000 kvm solfangere, en pillekedel, en halmkedel, solceller og en 28 m høj tank.

D. 10. april havde Biblioteket, Ældresagen og Historisk Forening i fællesskab inviteret lensgreve Preben Ahlefeldt-Laurvig, Tranekær, til at fortælle om sin slægts historie gennem 850 år. 230 var mødt op for at høre foredraget.

Årets Idrætslederpokal gik i år til Anette Alnor fra Gråsten Idræts- og Gymnastikforening. Anette Alnor har været aktiv instruktør siden 1983.

150 var til en dejlig kvindeaften da Gråsten Handelsstandsforening fredag d. 12. april satte "Kvinden i Centrum" i Ahlmannsparken.

Marina Fischenæs tilbyder fra 20. april behandling med Garra Rufa fisken også kaldet doktorfisk. I introperioden koster en behandling 99 kr.

Under lærerkonflikten har mange skoleelever dagligt opholdt sig på Rinkenæshus for at modtage alternativ undervisning. Rinkenæs Frivillige Brandværn mødte op med en brandbil og underviste de større børn i elementær brandbekæmpelse.



Maj.

Gråsten Løbeklub var forleden repræsenteret af 8 løbere ved Hamborg Maraton. De gennemførte alle løbet på de 42,2 km. i perfekt løbevejr med sol og 12-14 grader.

Ved generalforsamlingen i Sønderborg Erhvervs- og Turistcenter (SET) besluttede man at udvide bestyrelsen fra 7 til 9 medlemmer. Formand for Gråsten Håndværkerforening Henry Bjerg, Rønshoved, blev nyvalgt til bestyrelsen.

Rinkenæs Menighedsråd har i samarbejde med sognepræst Marianne Østergård fået fremstillet en lyskrans til at stå på døbefonten, når denne ikke bruges til dåb.

Den årlige kunstudstilling i Kværshallen kan i år fejre 10 års jubilæum. Kunstudvalget i Kvær består af Marie Edemann, Christa Conradsen, Dorthe Lenger og Bente Dahmlos.

Medlemmer af Ahlmann-slægten har været på besøg i Gråsten. De ankom til byen fra søsiden ombord i hjuldampere Helene af Haderslev, der var lejet til formålet. Familien Ahlmann har i det 19. århundrede sat sit præg på Gråsten.

115 Harleys mødtes lørdag formiddag d. 25. maj på Torvet til hyggesnak og fremvisning af deres motorcykler i forbindelse med det årlige Oldtimerløb.

Juni.

Historisk Forening for Graasten By og Egn, delte Oldtimerprisen med FDF Gråsten. Pengene vil blive brugt til udgivelsen af en bog om Gråstens historie fra 1970 – 2007.

Kvær Multi Univers fik for 10. gang Grønt Flag fra Friluftsrådet denne gang for projektet ”Hit med vinden”

6 dagplejere fra Gråsten og opland kan nu kalde sig idrætsdagplejere. De har, gennem det seneste år, været af sted på flere kurser, og forleden fik de, ved et stort arrangement i Ulkebøl hallen, overrakt deres certifikat som idrætsdagplejer.

Gråsten Keglecenter fik en speciel gave i forbindelse med dets 10 års jubilæum. Gaven, et skjold fremstillet af gamle egestolper, skal fremover prydes med navne på æresmedlemmer.

8 unge sejlere fra Gråsten Sejlklub har kvalificeret sig til at deltage i sommerens internationale mesterskaber i henholdsvis optimistjolle og Zoom8 jolle.

Egnsspillet om ”Revolutionen på Als” om Bruno Topff blev en kæmpesucces på Det Lille Teater i Ladegårdskov.

Juli.

Eleverne på Gråsten skole indviede på sidste skoledag en stribe nye legeredskaber.

De nye redskaber har kostet 400.000 kr. Eleverne har selv bidraget med 25.000 kr.

Rinkenæs menighedsråd har besluttet at overlade driften af kirkegården til Gråsten-Adsbøl. Aftalen træder først i kraft ved årsskiftet.

Sønderborg Erhvervs- og Turistcenter og Aabenraa Turistcenter lancerede forleden en ny vandreguide for Gendarmstien.

DDS spejderne i Gråsten har fået ny gruppeleder. Mette Johannsen har hidtil været miniassistent. Mette vil gerne gøre de blå spejdere mere tydelige i lokalsamfundet.

Andelsboligforeningen i Gråsten har købt det tidligere posthus. Med købet ønsker foreningen at samle alle foreningens aktiviteter for administration og viceværter i én bygning.

Regentparret blev budt velkommen til sommeropholdet af cirka 2000 mennesker.

Ved årets sidste koncert i Gartnerslugten optrådte The Noodles, som de plejer, kun med Kim Larsen musik.



Foto: Søren Gülck

August.

I forbindelse med en ny Garderstue på Den Gamle Kro i Gråsten blev der afsløret en mindetavle til ære for regimentets faldne soldater i Irak og Afghanistan.

Et gammelt sagn fra 1200-tallet fortæller om sørøveren Alf. Det har fået turistguide Lissi Jensen til at lave en drejebog til guidede ture for børn i Gråstenskovene. Turen hedder ”I sørøveren Alfs fodspor”

Gråsten Forum har fået smag for Gråsten-æblet ”Gravensteiner”, der er en af de ældste danske æblesorter. Æblet skal være med til at ”brande” byen.

Kørestolsringridning blev et frisk pust i Torvedagene. Initiativtageren, Svend Schütt, der selv er kørestolsbruger, høstede stor ros for sin indsats til gavn og glæde for dem, hvis hverdag ikke altid er let.

Bygningen er den samme, men navnet et andet. Kværs Idrætsfriskole bød forleden 30 nye elever og deres forældre velkommen til første skoledag. Også andre borgere havde fundet vej til skolen, så det blev lidt af en folkefest, til glæde for bestyrelsen.

På Gråsten Friskole stod der OL på skemaet for de 76 elever den første uge i det nye skoleår.

September.

Det er lykkedes at finde en ny forpagter af Ahlmannsparkens Cafeterie. Det er Inga Petersen, der tidligere var ansat i cafeteriet i kommunalt regi, og hun glæder sig til at komme tilbage og servicere de mange foreninger og brugere af Ahlmannsparken.

Bestyrelsen for håndboldklubben Egene Gråsten oplevede en vellykket jubilæumsaften i Ahlmannsparken.

Danmarks største krolfstævne er blevet afviklet af Ældresagen i Gråsten. 102 spillere var mødt op. Det er 2. gang, der arrangeres stævne i Ahlmannsparken.

Rinkenæs lagde sin efterskole og sine veje til, da 170 frivillige sønderjyske brandmænd holdt årsmøde lørdag den 14. september.

Gråsten var værtsby for ”Natteravnenes dag”. Natteravnene arbejder frivilligt og er i deres gule jakker blevet særdeles vellidt af de unge, der færdes i nattelivet.

Oktober.

Fredag den 4. oktober kunne Folkekirkens Nødhjælpsbutik fejre sit 30 års jubilæum. Der blev på dagen budt på kaffe, kage, snacks og et glas vin, samt 30 % rabat i butikken.

En ny spændende butik åbner på Torvet. Butikken, der hedder "Vikali", er indrettet i de tidligere Danske Bank lokaler i Slotsgade 1.

Elever i 3 A på Gråsten Skole har sat ny Danmarksrekord. I årets udgave af Børnenes Rekordbog står der, at 3 A har læst 160.000 bogsider på et skoleår.

Der var stor interesse for at høre mere om det nye rejsekort. Over 125 mennesker hørte foredraget i Ahlmannsparken. Rejsekortbussen kommer til Gråsten 8. nov.

November.

Alnor-Gråsten og Rinkenæs aftenskole og Ordblindeskolerne var arrangører af et foredrag med Mellemøsten-korrespondent Steffen Jensen på Rinkenæshus. Steffen Jensen fortalte om den aktuelle situation i Mellemøsten.

Gråsten Friskole havde temaug om Gråstenæblet. Som afslutning på ugen blev der plantet 10 æbletræer skænket af Gråsten Håndværkerforening.

Der blev den 11. 11. 2013 kl. 11.00 nedlagt en krans ved mindesmærket på Gråsten kirkegård for de faldne fra Gråsten kommune, der faldt i 1. Verdenskrig 1914-18.

Rinkenæs Korskirke dannede den 21. november rammen om en dejlig gospelkoncert med "Growing Gospel Choir" fra Haderslev. Udover at lytte til koret fik publikum også lejlighed til at synge med.

220 mennesker var mødt op i Ahlmannsparken til lottospil. Gråsten Handelsstandsforening havde arrangeret spillet for at skaffe penge til Julebelysningen i Gråsten. Overskuddet blev 12.275 kr.

Årets juletræ blev rejst på Torvet i Gråsten. Træet er 13,5 meter højt og har de seneste 25 år vokset ved kirkegårdskontoret på Kirkegårdsvej i Gråsten.



December.

Opbakningen til årets juletræsfest i Kværn var igen i år fantastisk. 225 var mødt op på Kværn Idrætsfriskole. Julemanden blev vækket, og der blev danset om juletræet.

20 børn fra "Det Lille Teater" i Ladegårdskov har travlt med at øve sig på forestillingen "Turen til den magiske julesæk", der er skrevet af Kristine Asmussen.

Hotel Benniksgaard holder for første gang åbent hus 8. december med julehygge og salg fra forskellige boder. Der vil være mulighed for at se hotellet og de øvrige faciliteter.

Overskuddet fra Gråsten Ringridnings Tombola blev uddelt ved en sammenkomst i "E Arnstej". De heldige modtagere var Gråsten Spejderne, Det Lille Teater, Gråsten Badmintonklub og FDF Gråsten.

Naturstyrelsen Sønderjylland afholder efter nogle år uden karper det traditionsrige karpesalg lørdag den 14. december. Det vil være muligt at prøvesmage fisken.

Formanden for julebelysningsudvalget i slotsbyen, Preben Christensen, er stolt over, at der atter er guirlander i byens hande-gader.

Traditionen tro indledtes juleferien for eleverne på Gråsten skole med gudstjeneste i Gråsten Slotskirke.

Historisk Forening for Graasten By og Egn

Foreningens beretning 2013

Generalforsamlingen 2013 blev afholdt på Gigthospitalet i Gråsten. Der var et stort fremmøde med 60 deltagere.

Vi var kommet i den situation, at der var afbud fra hospitalets repræsentant.

I stedet havde vi allieret os med Else Egholm og Anna Aabenhus. Else indledte med at fortælle om husets historie og om den tid, hvor hun havde arbejdet på Gigthospitalet.

Anna Aabenhus fortalte om, hvordan hun sammen med sin mand, Arne Aabenhus, arbejdede på stedet med Det Unge Grønseværn, der drev skole i bygningen under navnet Folkunghus. Erik J. Hansen supplerede med billeder.



Efter kaffen afvikledes generalforsamlingen. Der var genvalg af Ruth Jensen, Hanne Næsborg-Andersen og Mogens P.C. Jacobsen. Hans Chr. Lassen ønskede ikke genvalg. Ejvind Svendsson valgtes til nyt bestyrelsesmedlem. Jeg takkede Hans Chr. Lassen for hans arbejde i bestyrelsen gennem årene, især tilrettelæggelsen af udflugter og de mange fine billeder, han har leveret til årsskrifterne.

Byvandring

30. april var der byvandring på Torvet og igennem Slotsgade. Mogens P.C. Jacobsen fortalte om husene, og hvem der havde haft forretninger og boet i dem. Ved kaffebordet i Ahlmannsparken blev der vist gamle billeder af de forskellige huse. Det var en meget fin aften med ca. 38 deltagere

Eftermiddagstur syd for grænsen

D.15. juni var der udflugt til KZ-lejren i Ladelund og Chr. Lassens Minde i Jardelund. Hans Jürgen Jochumsen fortalte og viste os rundt på Kz Gedenk-og Begegnungsstätte, hvor der er en permanent udstilling om de 2000 fanger, som i 1944 blev interneret her, i en underafdeling af koncentrationslejren Neuengamme. Lejren bestod kun i 6 uger, og i den tid omkom 300 fanger.



Fra museet i Ladelund

Derfra kørte vi til Christian Lassen's Minde Museum i Jardelund. Efter kaffen fik vi fortalt om gården, hvor ejerne kan føres tilbage til 1721. Christian Lassens far, Peter Lassen, døde i 1917, og enken stod pludselig alene med gården og 8 børn. Alle var meget nøjsomme og sparsommelige. Mange ting i dødsboet vidner herom. Der var lejlighed til at gå rundt og se de mange gamle udstillede ting. Gården blev testamenteret til Fælleslandboforeningen for Sydslesvig.

Efterårsmøde 20. november

Der var foredrag ved museumsinspektør Inge Adriansen fra Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot. Hun fortalte om kirkerne på Als og Sundeved og kom især ind på kirkerne i Gråsten området. Det var et interessant foredrag, som var arrangeret i samarbejde med Folkeuniversitetet.

Som sædvanlig var Årsskriftet klar til udlevering til medlemmerne.

Slægten Ahlefeldts historie d. 10. april

I samarbejde med Ældre Sagen, Biblioteket og Jette Knapp, turistguide ved Gråsten slot, var det lykkedes at få lensgreve Preben Ahlefeldt-Laurvig fra Tranekær Slot på Langeland til at komme til Gråsten. Ved et velbesøgt møde på Gråsten Landbrugsskole fortalte han sin slægts historie og dens tilknytning til Gråsten og Sønderjylland.

Gråstenbogen

Historisk Forening for Graasten By og Egn har siden 2009 arbejdet på at skrive en opfølgning på bogen: GRAASTEN- et slot og et sogn, af Poul Andersen. Dette arbejde er nu afsluttet, og bogen er udkommet.

Det var med meget stor glæde, at Historisk Forening for Graasten By og Egn kunne præsentere bogen d. 23. november ved en velbesøgt reception i Ahlmannsparken.

GRÅSTEN

EN KOMMUNE UNDER
FORANDRING 1970 – 2006



”Gråstenbogen” - har været vores arbejdstitel. Bogens endelige navn: ”Gråsten - en kommune under forandring 1970-2006” blev valgt ud fra indhentede forslag.

Der ligger rigtig mange arbejdstimer i dette projekt. Mange personer i lokalsamfundet har bidraget med baggrundsviden. Uden vores lokalarkiv havde projektet ikke været muligt, da mange oplysninger og billeder er fundet der. Mange tak til alle for godt samarbejde.

Vi, Anne Marie Brodersen, Jette Knapp og jeg, har fortalt om vores projekt ”Gråstenbogen” i Gråsten Biblioteks Café og i Rinkenæs Sognekafé.

Jeg vil slutte beretningen med en stor TAK til alle, der deltager med at løse store eller små opgaver. Det er jo frivilligt arbejde til glæde for historien.

Bodil Gregersen

Beretning fra arkivet 2013

Der har i år været 62 afleveringer. De fleste har været billeder og materiale i forbindelse med udgivelsen af foreningens bog ”Gråsten en kommune under forandring 1970 - 2006”, men også til brug ved arkivets udstillinger.

Der har dog også været et par spændende afleveringer til arkivet, bl.a. et tillæg til bogen om slægten Lassen Schmidt, der også omfatter slægten Riggelsen, udarbejdet af Finn H. Thomsen, Aalborg

Arne Reher Nielsen afleverede optegnelser og personlige papirer om Lorenz Hansen, Trappen.

Og fra Cathrinesminde Teglværksmuseum modtog vi Theophil Pastwa's beskrivelser af ejendomme i Gråsten og et interview med ham, som vi dog havde i forvejen.

I arkivverdenen er man bekymret over digitaliseringen. Mange klubber og foreninger sender kun invitationer, referater og andre ting via mail, så hvis arkiverne skal have deres arkivfonds opdateret, skal de ind på klubbernes hjemmesider for at hente oplysningerne.

SKLA er i gang med at fremstille Roll-ups, der skal animere folk til, at de i stedet for at kassere gamle papirer, fotografier, breve, ja alt af interesse for historien, først skal henvende sig i deres lokalarkiv, der så vil vurdere, om materialet er af værdi for eftertiden.

Arkivet har haft 44 registrerede besøg. Der har været en del henvendelser, både via mail og telefon, og vi har heldigvis kunnet hjælpe de fleste. Foreningens og arkivets hjemmeside har været besøgt af 6.000.

Arkivet har haft 3 udstillinger i løbet af året. I uge 6 og 7 havde vi i forbindelse med bibliotekets café arrangementer en udstilling om bagere i Gråsten.

I juli blev arkivet opfordret til at lave en udstilling om gardere. Biblioteket havde fået nogle af Den Kongelige Livgardes medlemmer til at komme og fortælle om, hvordan det er at være garder. Vi havde en gættekonkurrence med billeder af afdøde og nulevende gråstenere, der havde været ved Livgarden.

I forbindelse med ”Store billeddag” på Sønderborg slot havde vi igen en udstilling med ukendte/glemte billeder. Vi fik da også navne på nogen af personerne. På slottet skulle vi fra Gråsten fortælle om ”Æ Kleinbahn” i fællesskab med Broager og Sundeved.

Den 18. september havde arkivet besøg af en flok lærere fra Gråsten skole. Det var Gunnar Jepsen og Karin Berg, der havde bedt arkivet orientere om, hvad vi har af materiale. Mødet var positivt. Der har dog ikke været nogen henvendelser siden. Fra Historisk forening og arkivet deltog Bodil Gregersen og jeg.

Som bestyrelsesmedlem i LASS og SKLA har jeg deltaget i en del møder i årets løb. Alle arkiver i Sønderborg kommune har haft besøg af Carsten Nicolaisen og Bjarne Kjær Christensen fra ”Borger, Job, Kultur og Fritid”, omkring arkivernes indretning og elektroniske udstyr, med henblik på at få nogle bedre lokaleforhold, indkøbsmuligheder og mere standardiseret udstyr i arkiverne. Måske kunne teknisk bistand, hvis der opstår problemer med udstyret, også komme på tale. Bodil Gregersen deltog også i dette møde.

Ellers har året 2013 stået i den nye Gråsten bogs tegn. Arkivet har været godt besøgt af redaktionsgruppen, og både Erik J. Hansen og Preben V. Knudsen har været meget involveret i at finde billedmateriale mm.

Vi har i 2013 fået en ny medarbejder, Jette Windfeld, hvilket vi er glade for, det er godt at få ”nye og yngre kræfter” ind blandt os ”ældre” medarbejdere.

Tak til alle for godt samarbejde i 2013.

Else Egholm

Bestyrelsen pr. 1. maj 2014

Formand

Bodil Gregersen Klokkevej 2, Rinkenæs 74 65 31 81

Næstformand

Ejvind Svendsson Trapgade 21, Alnor 74 65 08 86

Kasserer

Anne Marie Nissen Ahlmannsvej 19 74 65 19 01

Sekretær

Birgitte Hell Ahlmannsvej 3 74 65 91 86

Arkivleder

Else Egholm Toldbodgade 6 st. tv. 74 65 12 43

Øvrige

Hans J. Bollmann Vestermark 4, Kværs 74 65 94 25

Mogens P.C. Jacobsen Ahlefeldvej 16 74 65 00 42

Ruth Jensen Kværsløkke 18, Kværs 74 65 94 82

Lisbeth Kistrup Gl. Aabenraavej 14 74 65 03 00

Hanne Næsborg-Andersen Bøgevej 5, Adsbøl 74 65 39 21

Historisk forening for Gråsten by og egn

Indholdsfortegnelse

Årsskrift 1975 - 2013

Almindelig historie

- Andersen, Poul: Adsbøl sogn for 200 år siden. 1987: 43-50
- Andersen, Poul: Buskmose. En gård og dens ejere. 1980: 5-24
- Andersen, Poul: Fattigvæsen og fattiggård. 1980: 25-50
- Andersen, Poul: Kurhotel-Folkungskole-Gigthospital. 1993: 3-17
- Andersen, Poul: Kværs plantage. 1976: 19-24
- Andersen, Poul: Ladegård - et adeligt gods i Kværs sogn. 1986: 49-59
- Andersen, Poul: Lidt om Adsbøl sogn. 1992: 43-51
- Andersen, Poul: Munkemølle. 1992: 3-24
- Andersen, Poul: En skanse i Sandager. 1993: 32-36
- Andersen, Poul: Skæbneåret 1864. 1989: 3-32
- Andersen, Poul: Alnors historie. 1994: 3-12
- Arkivet: Gråsten før og nu- en billedserie. 1999: 40-52
- Bruhn, inspektør: Dagbogsnotater fra 1814 om kosakkerne i Sønderjylland. 1983: 34-46
- Bøttcher, Peter V.: I halvtredsåret for Danmarks befrielse. 1995: 26-32
- Clausen, Hans: Dengang i Adsbøl 2012: 5-23
- Conradsen, Gerd: Vaarbjerg eller hvad ? 2009: 19- 26
- Eisenschmidt, Silke og Nis Hardt: Høje under marken.(Benniksgård). 1998: 48-53
- Eisenschmidt,Silke og Nis Hardt: Gravskik og kostvaner i Rinckenæs for 5000 år siden 1999: 35-39.
- Egholm, Else: Dengang som nu 2009: 35
- Egholm, Else: Slotsgade 24 i Gråsten. 2011: 7
- Gram, Theodor: I og omkring Bækken ved Flensborg fjord i30erne... 2011: 18

- Hansen, G. O.: Beretning om Gråsten Havn. 2000: 22-30
- Hansen, G. O.: Beretning om mine oplevelser unde besættelsen. 2010: 5-16
- Haurum, Gert S.: Slagteriet- fra vugge til grav. 2000: 31-45
- Ihle, Frede Chr.: Erindringer fra min skoletid 1944-51. 2012: 24-30
- Kjems, Sven: Gråsten Kommunes arealmæssige udvikling fra 1920-1970. 2000: 5-21
- Kjems, Sven: Hvorfor ligger Ulsnæscentret, hvor det ligger.? 2003: 23-41
- Kjems, Sven: Retsvæsen og Politimyndighed i Gråsten. 2005: 33-46
- Kjems, Sven: Ordensmagten i Gråsten efter 1920. 2006: 46-59
- Kjems, Sven: Advokater i Gråsten. 2007: 5-21
- Marcussen, Helga: Erindringer om Gråsten Børnehavn. 2001: 35-40
- Markussen, Poul Erik: Gråsten Missionshus fejrer 75 års fødselsdag. 1999: 53-56
- Munk Hansen, Hans: Bygningsbevaring. 1990: 42-54
- Olesen, Kirsten S. Palæet.2008: 5-15
- Sahl, Hans: Tvingholm. 1992: 25-33
- Sahl, Hans: Dagene efter befrielsen. 1995: 17-25
- Sørensen, Dorothea og Jørgen: Skybrud over Adsbøl d. 20. august 2007. 2008: 37-45

Personalhistorie

- Andersen, Poul: Efterskrift til "En kunstner fra Kværs". 1988: 25-27
- Andersen, Poul: Et hus og en familie i Gråsten. 1989: 43-54
- Alnor, Peter og Pavl Heldt: Glarmesterslægten Alnor. 2009: 5-18
- Asmussen, Alex: Lidt erindring om mit levnedsløb. 1988: 41-52
- Blønd, Dora: Fra min barndom. 1978: 3-17
- Bruhn, Verner: Generationen imellem. 1985: 3-10

- Bruhn, Verner: Spejder uden hat. 2003: 26-42
- Brusch, Ulla: Barn i 40-ernes Gråsten. 2000: 46-63
- Brusch, Ulla: Festen for Hother Smith. 2005: 53-59
- Bøttcher, Peter V. Svend Bartholin Müller. 2004: 5-7
- Christensen, C.P.: Æ hjuler i Dalsgård. 1981: 3-20
- Clausen, Iver: Fra 0 til 75. 2002: 26-42
- Conradsen, Gert: Christian Damm, en bondedreng fra Kværs. 2004: 44-64
- Damm, Lorenz P. H.: Krigen 1864. 1977: 26-38
- Egholm, Else: Mindedord over Elsebeth Thygesen Kristensen: 5
- Egholm, Else: Arkivets tilføjelser til Plys Rousings artikel. 2011: 52
- Egholm, Else og Solveig Schrøder: Maleren Peter Petersen-Stubbæk. 2012: 31 - 41
- Gad, Ida: I Adsbøl præstegård 1864. 1981: 34-56
- Hansen, Anne-Marie: Barn og ung i Rinkenæs. 1983: 3-22
- Hansen, Annemarie: En Rinkenæsfamilie mellem dansk og tysk. 2001: 7-23
- Hansen, G.O.: Styrmand Emil Handke. 1993: 37-40
- Hansen, G.O.: En slagter- og eksportørfamilie. 1998: 21-26
- Hansen, G.O.: Rentemester Friedrich Lenschau. 2005: 60-64
- Hansen, Johannes V.: Gråsten omkring 1937/38. 1985: 39-51
- Henningsen, Lars N.: Poul Andersen in memoriam. 1995: 5-7
- Holst, Marie: En forpagterfamilie på Fiskbæk. 1979: 39-51
- Haarder, Oskar G.: Træk fra mine Gråstenerår. 2005: 47-52
- Ihle, Frede Chr.: Min barndomsgade "Buskmosevej" 2010: 17-27
- Jacobsen, Hans H.: Mit levnedsløb. 1988: 3-24
- Knudsen, Preben V. Robert Ellsworth Coffey 2008: 27-36
- Lassen, Hans Chr.: A.G. Nissen - maleren fra Årsbjerg. 1999: 19-26
- Lassen, Hans Chr.: Maleren Joh. Wilhelm Knutz fra Rinkenæs. 2001: 41-48
- Lauridsen, Frode M. Erindringer fra tiden i Kværs. 2007: 22-30
- Lauritsen, Tage: Barndomserindringer fra Gråsten Slot. 2002: 5-25

- Laustsen, Hans J.: Da Ahlefeldvej var centrum i verden. 1973: 18-29
- Madsen, Kristen: Dagbogsoptegnelser april 1940. 1984: 21-29
- Meyer, Poul og Poul Andersen: "Hofjæderne" i Trappen. 1992: 35-42
- Møller, Uwe: Praktiserende læger i Gråsten 1826-1972. 1991: 35-52
- Møller, Uwe: Familien Ahlmann og Gråsten. 1976: 25-56
- Nielsen, Erik: Fra barn til pensionist i Alnor. 1994: 5-8
- Nielsen, Kristian K.: Margrete Valdemarsdatter. 2013: 25-31
- Ohr, Hans: Mine drengeår i Gråsten. 1982: 2-30
- Ottsen, Anna: Breve fra en soldaterhustru 1915. 1987: 3-18
- Olesen, Kirsten S. og Else Egholm: Palæet. 2008: 05-15
- Petersen, Asmus: Min barndom i Gråsten. 1986: 3-34
- Petersen, Astrid: Mit Liv. 2004: 8-16
- Petersen, Astrid: Mit Liv (fortsat fra 2004) 2005: 16-32
- Petersen, Marie: Minder fra genforeningstiden. 1995: 8-15
- Petersen, Marie: Julebrev. 2002: 52-59
- Rasmussen, Egon: A.D. Jørgensen. En sønderjysk hædersmand. 1997: 5-11
- Rasmussen, Poul G.: På sporet af oldemor. 2003: 42-52
- Rousing, "Plys": En fortælling om 7 års skolegang i Bækken: 2011: 37
- Sahl, Hans: Erindringer om mine drengeår og slægten på gården i Kværnslykke. 1985: 5-19
- Sahl, Hans: Een af mine forunderlige rejser. 1996: 52-57
- Sahl, Hans: "Æ" gammel smej". 2000: 64-67
- Thomsen, Kirsten og Elsebeth Thygesen: At vokse op mellem to kulturer. (Margarethe Mitscherlich.) 1999: 27-34
- Thomsen, Kirsten: Gråsten har en Ahlmannspark, men hvem var egentlig Ahlmann?. 2004: 17-43
- Thygesen, Elsebeth: En kunstner fra Kværns. 1987: 28-42
- Thygesen, Elsebeth: Af og om Hans Storm. 1995: 17-25

- Thygesen, Elsebeth To kvindeskæbner. 2006: 60-72
- Thygesen, Elsebeth Hermann Knutz 2007: 42-48
- Thygesen, Elsebeth Forespørgsel til Arkivet. Lastbiler med hvide kister. 2008: 25-26
- Thygesen, Elsebeth En Gråsten-familiekronike (Hofråd Andresen) 2009: 27-34
- Uldall, Niels M.: Villads H. Uldall 1868-1955. 2010: 33-59
- Wolden-Ræthinge, A.: Min barndomsby-Sønderjyske stemninger. "Ninka" 1996: 5-14

Folkeliv

- Andersen, Poul: En aftægtskontrakt 1857. Ladegård Engskov. 1975: 35-36
- Andersen, Poul: Gråsten Bibliotek. 1979. 21-38
- Andersen, Poul: Kokhave - uddrag af en gårds historie. 1991: 3-17
- Andersen, Poul: Kværs forsamlingshus. 1980: 51-65
- Andersen, Poul: En smedekontrakt fra Rinkenæs 1827. 1975: 37-39
- Andersen, Poul: Uddrag af pastor Damms kirkekronik. 1983: 47-60
- Andersen, Poul: Udstykning fra Gråsten Herregård 1931. 1981: 21-33
- Brusch, Ulla: Overladelses- og Aftægtskontrakt fra 1857: 2009: 36-41
- Conradsen, Gerd: Kværs – Problemløsninger i landsbyen for 200 år siden. 2006: 5-22
- Conradsen, Gerd: Fra de gode gamle dage! 2013: 32-36
- Hansen, Jes " E Armhus". 1992: 18-34
- Hansen, G.O.: Gråsten Ringriderforening 90 år. 1997: 43-58
- Ihle, Frede Chr.: "Rinkenæshus" 60 år. 1995: 40-42
- Jacobsen, Holger: Naldmadebro. 1996: 39-47
- Jacobsen, Mogens og Else Egholm: FDF og de øvrige ungdomskorps i Gråsten. 2013: 43-59

- Kjems, Sven: Retsvæsen og Politimyndighed i Gråsten. 2005: 33-46
- Knudsen, Preben V.: Karper og karpedamme i Gråsten. 2006: 23-45
- Lauesgaard, Ejnar: Landmandsliv. 1991: 18-34
- Laustsen, Hans J.: Den tyske rokklub brænder. 1993: 30-31
- Møller-Lauridsen, F.: Dagligt liv i Kværs. Efter pastor Damm ca. 1850. 1978: 18-38
- Nielsen, H. G. Postvæsenet gennem tiderne. 2007: 31-41
- Nielsen, Tage: Det lille teater - Gråsten. 1988: 28-40
- Næsborg-Andersen, H.: Adsbøl og Borgerforeningen. 2013: 37-42
- Sammendrag ved Redaktionen: Slotsbakken (5) Kirsten og Palle G. Pedersen. 2001: 24-34
- Rousing, ”Plys” : ”Mælkevejen” Ballegårds Børnemælk. 2013: 5-24
- Thygesen, Elsebeth: Kroer og hoteller i Gråsten. 1998: 27-40
- Thygesen, Elsebeth: Gråsten Husholdningsskole. 2008: 16-24
- Thygesen, Elsebeth: Ahlefeldvej 3. 2010: 28-32
- Aabenhus, Arne: Dansk Amatør Teater Samvirke 50 år i Gråsten. 1998: 10-
- Aabenhus, Arne: H.C.Andersen på Gråsten slot 1845. 2005: 7-15

Kirkehistorie

- Andersen, Poul: Kirkegården ved Rinkenæs Gamle Kirke. 1990: 3-41
- Andersen, Poul: Kirkeinventarium for Kværs kirke, Åbenrå provsti 1861. 1975: 21-34
- Andersen, Poul: Kirker i Rinkenæs. 1982: 44-60
- Andersen, Poul: En præstestrød i Rinkenæs. 1984: 31-38
- Andersen, Poul: Sognepræster i Rinkenæs sogn. 1994: 13-18
- Sahl, Hans: En kirkenøgles historie. 1998: 46-47
- Thygesen, Elsebeth: Et sogn og dets præst gennem 44 år. 1989: 33-42
- Thygesen, Elsebeth: Prædikestolen i Rinkenæs Korskirke og kunstneren bag den. 1996: 48-51

Skolehistorier

- Andersen, Poul: Adsbøl skolekronik. 1984: 39-47
- Andersen, Poul: Efterskrift til Rinkenæs skolekronik. 1979: 52-55
- Andersen, Poul: Skolekronik Rinkenæs. 1978: 51-76
- Brusch, Thorkild: Gråsten Landbrugsskole 1924-99. 1999: 5-18
- Conradsen, G.: Degne og skolemestre i Kværs gennem 300 år. 1979: 1-20
- Conradsen, G.: Landsbyskole i 300 år. (Kværs) 1997: 59-67
- Thygesen, Elsebeth: Førdeschules 25 års jubilæum. 1998: 41-45
- Thygesen, Elsebeth: Gråsten Husholdningsskole. 2008: 16-24

Handel - Håndværk - økonomi

- Andersen, Poul: Et brandgilde bliver stiftet. 1986: 35-47
- Andersen, Poul: Brude- og lånelegat, Adsbøl. 1977: 39-55
- Andersen, Poul: Fiskeri- Interessentselskab, Adsbøl. 1983: 23-33
- Andersen, Poul: Gråsten Plantningselskab. 1993: 41-44
- Andersen, Poul: Nødpenge i Gråsten. 1977: 56-57
- Andersen, Poul: Pugholm mejeri. 1982: 31-43
- Egholm, Else og Barberer i Gråsten. 2002: 43-51
- Gert Østergaard: Skomagere i Gråsten. 2003: 53-60
- Svend Å.Langendorff:
- Hansen, G.O.: Beretning om et rederi fra storhed til fald. 1996: 27-38
- Haurum, Gert S. Slagteriet - fra vugge til grav. 2000: 31-45
- Henningsen, Lars N.: Fra den gamle klædefabrik. 1997: 12-42
- Munk Hansen, Hans: Teglværker i Rinkenæs sogn. 1985: 11-28
- Møller, Uwe: Gråsten Apotek. 1978: 39-50
- Petersen, Karl: Fiskefangst og levevilkår for fiskere ved Flensborg fjord gennem 100 år. 1987: 19-27

Mindesten

1848-50

- Andersen, Poul: Adsbøl kirkegård. 1975: 7-8
Andersen, Poul: Sejerstenen i Rinkenæs. 1975: 2-4
Andersen, Poul: Sten i Godtes grue. 1975: 6

1864

- Andersen, Poul: Mindesten på Fiskbæk mark. Parade efter stormen på Dybbøl. 1977: 23-25

1914-18

- Andersen, Poul: Adsbøl kirkegård. 1977: 16-17
Andersen, Poul: Gråsten Kirkegård. 1977: 18-22
Andersen, Poul: Kværs kirkegård. 1977: 14-15
Andersen, Poul: Rinkenæs gl. kirkegård. 1976: 8-9

1920 Genforeningssten

- Andersen, Poul: Adsbøl. 1976: 2-4
Andersen, Poul: Gråsten og Kværs. 1975: 18-20
Andersen, Poul: Rinkenæs. 1976: 5-7

1945

- Andersen, Poul: Frihedsmonumentet, Gråsten. 1977: 9-12

Personmindesten

- Andersen, Poul: A. D. Jørgensen, Gråsten. 1975: 12-17
Andersen, Poul: Kong Frederik IX, Gråsten. 1977: 4-7
Andersen, Poul: Mindesten i Gråsten skove. 1975: 9-11
Andersen, Poul: S. Paludan-Müller, Gråsten. 1976: 12-18
Thygesen, Elsebeth: Mindesten for Dronning Ingrid. 2005: 5-6

Kongefamilien på Gråsten Slot

Olesen, Bendt: Bryllup i Gråsten. 1998: 5-9

Thygesen, Elsebeth: Dronning Ingrid: 2001: 5-6

Uddrag fra Flensborg En strålende festdag i Gråsten. 1996: 15-26
avis 21. august 1936:

Årets gang.

Årets gang fra 1979 til 1982 er skrevet af Poul Andersen.

Fra 1983 er Årets gang skrevet af Elsebeth Thygesen Kristensen.

Årets gang 2010 er skrevet af Else Egholm.

Årsberetninger

Historisk Forening for Gråsten by og egn og Arkivet findes fra 1988 bagest i årsskrifterne. I årsskriftet 1982 er der beretning for arkivet for året 1981.

Diverse

- Til medlemmerne. 75: 40 / 76: 1-3 / 77: 1-3 / 78: 1-2 / 79: ikke pagineret / 80: 3 81: 64.
- Litteraturliste: Sønderjylland, særlig vedrørende Gråsten by og egn. 1976: 57-58.
- Medlemsfortegnelse: 1976: 59-62.
- Efterlysninger: Mindeplade på eg. 1977: 55.
Kælkende nisser på julekort. 1997: 69-70
Foto af bygning. Hvilken/hvornår ? 1999: 68-69
Oplysninger om fotograf Sundbøl. Hvem var han?
- Vedtægter for Historisk forening: 1979: 56-57.
- Vedtægter for Historisk Forening vedtaget 16.4.86: 1986: 67-68. 2000: 79-80.

- Ændring i styrelsen: 1990: 64. 1998: 63. 1999: 71. 2011:
65. 2012: 57 2013: 76
- Gammelt og nyt: 2012: 58-60.

